

Leontij Wojtowycz

Лев Данилович : Спроба відтворення справжнього портрету "безчесного князя"

Średniowiecze Polskie i Powszechne 4 (8), 58-94

2012

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

Леонтій Войтович

Львів

Лев Данилович: Спроба відтворення справжнього портрету «безчесного князя»

Князь Лев Данилович майже все своє бурхливе і довге життя провів у сідлі з мечем в руках: «князь думен и хоробор на рати, немало бо пока- за мужьство свое во многих ратех»¹, «винахідник машин для здобуван- ня фортець»². Можливо тому князь Лев не потурбувався про власного лі- тописця, а волинські редактори, князі яких дуже неприхильно ставилися до свого старшого брата, перенесли цю неприязнь на сторінки Галицько- Волинського літопису. Так народився образ «безчесного князя», на що справедливо звернув увагу польський дослідник Маріуш Бартніцкий³. Думаю, що не випадково поряд з цим образ князя Лева Даниловича був дуже популярним серед різних верств українського населення, особливо на землях своїх колишніх князівств, впродовж XV—XIX століть, про що свідчать як народна традиція так і численні підробки грамот князя Лева⁴. Тому очищення його образу від пізніших нашарувань та стереотипів, на- роджених істориками впродовж двох останніх століть, видається давно актуальним і необхідним.

¹ ПСРЛ, Т. 2, с. 935.

² J.B. Zimorowicz: *Opera quibus res gestae urbis Leopoldis illustrantur*. Ed. C. Heck. Leopoli 1899, p. 54.

³ M. Bartnicki: *Wizerunek „bezczesnego князя” w Kronice Halicko-Wołyńskiej*. В: *Actes testantibus*. Ювілейний збірник на пошану Леонтія Войтовича. Україна: культу- рна спадщина, національна свідомість, державність. Вип. 20. Львів 2011, с. 93—100.

⁴ І. Мицько: *Феномен грамот князя Лева*. В: *Старосамбірщина*. Т. 2. П'єв 2002, с. 187—194.

Життя і діяльність князя Лева Даниловича досліджені тільки фрагментарно⁵. І більшість цих фрагментів залишаються дискусійними.

⁵ М. Грушевський: *Чи маємо автентичні грамоти князя Лева*. «Записки НТШ» 1902, Т. 45, с. 1—22; И.А. Линниченко: *Грамоты Галицкого князя Льва и значение подложных документов как исторического источника*. «Известия Отделения Русского Языка и Словестности» 1904, Т. 9, Кн. 1, с. 80—102; А.І. Генсьорський: *З коментарів до Галицько-Волинського літопису (волинсько-галицькі грамоти XIII ст.)*. В: *Історичні джерела та їх використання*. Т. 4. Київ 1964, с. 171—184; О. Маркевич: *Невідома грамота князя Лева Даниловича*. «Архіви України» 1968, № 5, с. 23—29; О.А. Купчинський: *Дослідження та публікації грамот Галицько-Волинського князівства у XVIII ст.*. В: *Київська Русь: Культура, традиції*. Київ 1982, с. 129—149; Його ж: *Акти та документи Галицько-Волинського князівства XIII — першої половини XIV століть*. Львів 2004, с. 7—19, 21—24, 26—31, 37, 41, 43, 62—72, 79—82, 94, 103, 119—122, 125—131, 134, 136, 174—176, 208—286, 291—322, 331—366, 381—416, 450—749, 822—875, 903—969, 1013—1094, 1102—1136; В. Інкін: *Чи є історична основа в фальсифікатах грамот Лева Даниловича?*. В: *Вісник Львівського університету. Серія історична*. Вип. 24: *З історії стародавності і середньовіччя*. Львів 1988, с. 60; Л. Войтович: *Удільні князівства Рюриковичів і Гедиміновичів XII—XVI ст.*. Львів 1996, с. 89—97; Його ж: *Князівські династії Східної Європи (кінець IX—початок XVI ст.). Склад, суспільна і політична роль*. Львів 2000, с. 26, 62, 90, 98, 185, 227, 230, 284—288, 376, 417—418, 425, 438, 441—442, 445—446, 450, 454, 457, 467, 499, 514; Його ж: *Де була столиця Лева Даниловича? (Джерелознавчий аспект проблеми)*. В: *До джерел. Збірник наукових праць на пошану Олега Купчинського з нагоди його 70-річчя*. Т. 1. Київ—Львів 2004, с. 712—720; Його ж: *Військове мистецтво Галицько-Волинської держави: князь Лев Данилович*. «Вісник Національного університету „Львівська політехніка”» 2004, № 502: *Держава та армія*, с. 13—18; Його ж: *Штрихи до портрету князя Лева Даниловича*. В: *Україна в Центральній-Східній Європі (з найдавніших часів до XVIII ст.)*. Вип. 5. Київ 2005, с. 143—156; Його ж: *Княжа доба на Русі: Портрети еліти*. Біла Церква 2006, с. 497—501; Його ж: *Реформи армії князями Данилом Романовичем та Левом Даниловичем у середині XIII ст.* «Вісник національного університету „Львівська політехніка”» 2006, № 571: *Держава та армія*, с. 89—93; Його ж: *Князь Лев Данилович — полководець і політик*. В: *Confraternitas. Ювілейний збірник на пошану Ярослава Ісаєвича*. «Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність» 2006—2007, Вип. 15, с. 115—124; Його ж: *Улус Ногай і Галицько-Волинське князівство*. В: *Україна — Монголія: 800 років у контексті історії*. Київ 2008, с. 71—78; І. Мицько: *Про початки Святооуфрїївського монастиря у Лаврові*. «Лавра» (Львів) 1999, Т. 6, с. 31—34; Його ж: *Історія Галицько-Волинської держави у генеалогічних сюжетах*. «Знак» (Львів) 2000, Ч. 20, с. 2—3; Його ж: *Королевич Лев Данилович та давній Львів (сторінки з книги)*. «Львівська брама» 2001, № 9—10 (81—82), с. 18—23; Його ж: *Де ж могила князя Лева?* В: *Старосамбірщина...*, с. 46—48; Його ж: *Найшановніші християнські святі краю*. В: *Старосамбірщина...*, с. 86—109; Його ж: *Край обителів*. В: *Старосамбірщина...*, с. 120—144; Його ж: *Феномен грамот князя Лева*. В: *Старосамбірщина...*, с. 187—194; Роман, єрм: *Могила князя Лева і Лаврський некрополь*. «Лавра» 1999, Т. 4, с. 44—47; Д. Домбровський: *Матримоніальна політика князя Лева Даниловича*. В: *Записки НТШ*. Т. 240. Львів 2002, с. 195—218; D. Dąbrowski: *Stosunki polityczne Lwa Daniłowicza z sąsiadami zachodnimi w latach 1264—1299/1300 r.*. В: *Галичина та Волинь у добу середньовіччя. Історичні та культурологічні студії*. Т. 3: *До 800-річчя з дня народження Данила Галицького*. Львів 2001, с. 42—69; Його ж: *Rodowód Romanowiczów książąt halicko-wołyńskich*. Poznań—

Вже дати народження і смерті Льва Даниловича викликають полеміку. Більшість дослідників датують його народження 1225 р.⁶ чи 1228 р.⁷ Проаналізувавши відомості джерел та версії дослідників, провідний польський генеалог Даріуш Домбровський, відніс час народження князя до періоду між 1225 та 1229 рр., з чим, напевно, можна погодитися⁸.

Хресне ім'я князя — Онуфрій (про це свідчать патрональні храми і монастирі у Львові та Лаврові; причому у Лаврівському монастирі знаходилася частина мощей св. Онуфрія⁹, вивезена з Візантії матір'ю Лева¹⁰; монастир у Лаврові розбудовувався у XIII ст. і перебував під постійною увагою князя, який вирішив тут закінчити свої дні¹¹). Д. Домбровський не зрозумів мотивацій такої гіпотези, сплутавши хресне ім'я з чернечим (яке залишилося невідомим)¹².

Лев Данилович був другим сином Данила та Анни Мстислави після Іраклія, який народився близько 1221/1225 р.¹³ і помер до 1240 р.¹⁴ По його смерті Лев Данилович залишився найстаршим серед Романовичів. Восени 1240 р., маючи намір укласти угоду з Угорщиною перед загрозою монгольського наступу і скріпити її шлюбом Лева з дочкою короля Бела IV, Данило Романович з сином виїхав до двору угорського короля. «[...] преже того Ъхальъ бѣ Данило кнѣзь ко королевѣ Оугры, хотя имѣти с нѣя любовъ сватѣства»¹⁵. Але угорський король недооцінив монгольської загро-

Wrocław 2002, s. 101—114; Його ж: *Romanowicze w rocznikach polskich*. В: *До джерел. Збірник наукових праць на пошану Олега Купчинського з нагоди його 70-річчя...*, с. 487—497; Його ж: *Genealogia Mściślawowiczów. Pierwsze pokolenia (do początku XIV wieku)*. Kraków 2008, s. 352—357.

⁶ М.С. Грушевський: *Історія України-Руси*. Т. 3. Львів 1905, с. 568; G. Stökl: *Das Fürstentum Galizien-Wolhynien*. In: *Handbuch der Geschichte Russlands*. Т. 1. Hrsg. M. Hellman. Stuttgart 1981, s. 527; М.Ф. Котляр: *Галицько-Волинська Русь*. Київ 1998, с. 225.

⁷ N. Baumgarten: *Généalogie et mariages occidentaux des Rurikides Russes du X-e au XIII-e siècle*. In: „Orientalia Christiana”. № 35. Roma 1927, p. 47—49; W. Dworzaczek: *Genealogia. Tablice*. Warszawa 1959, tabl. 27; Л. Войтович: *Генеалогія династії Рюриковичів*. Київ 1990, с. 112, 117; Його ж: *Князівські династії Східної Європи (кінець IX—початок XVI ст.)...*, с. 227.

⁸ D. Dąbrowski: *Rodowód Romanowiczów...*, s. 101—103.

⁹ М. Тихомиров: *Список русских городов дальних и ближних*. «Исторические записки» 1952, Т. 40, с. 223—224.

¹⁰ І. Мицько: *Найдавніші християнські святині краю*. В: *Старосамбірщина...*, с. 96.

¹¹ І. Мицько: *Про початки Святоонуфрійського монастиря у Лаврові*. «Лавра» (Львів) 1999, Т. 6, с. 31—34; М. Рожко: *Про деякі оборонні Преображенські монастирі XIII ст. в Галичині*. «Лавра» (Львів) 1999, Т. 1, с. 42—44; В. Вуйцік: *Храм XIII ст. Спаського монастиря біля Старого Самбора*. «Лавра» (Львів) 1999, Т. 1, с. 50—55.

¹² D. Dąbrowski: *Rodowód Romanowiczów...*, s. 102.

¹³ ПСРЛ, Т. 2, с. 732; D. Dąbrowski: *Rodowód Romanowiczów...*, s. 99—101.

¹⁴ Л. Войтович: *Княжа доба на Русі...*, с. 496.

¹⁵ ПСРЛ, Т. 2, с. 787.

зи і не захотів укласти союз з своїм колишнім васалом. «И не бы Любо-ви межи има и воротисѧ ѡ корола [...]»¹⁶.

Прибувши у Синєвидсько (нині Верхнє Синєвидне) на початку 1241 р. і зупинившись у монастирі св. Богородиці, Данило Романович зустрівся з потоками біженців, які втікали перед монголами. Не ризикнувши йти далі з малими силами назустріч ворогам, князь повернувся в Угорщину, де залишив Лева Даниловича («[...] и вставиѡ снѧ своего Оугрѣхъ и выдасть и воу роуцѣ Галичаномъ вѣдаа невѣрствие ихъ про то его не поа с собою»¹⁷). Відбувалося це, очевидно, до переходу монголів через Верещкий перевал (12 березня 1241 р.), коли перебування в угорських землях ще здавалося безпечнішим. 11 квітня 1241 р. угорське військо було розгромлене на р. Шайо. Лев Данилович, схоже, залишався десь у Закарпатті в комітаті Берег або Спіш. У квітні 1241 р. разом з галицькими боярами він прибув у Володаву поблизу Холму, де зустрівся з батьком¹⁸.

З того часу молодий князь справді вже не злавив з коня. Схоже, що вирушаючи з сином до Угорщини, де планована угода мала бути закріплена шлюбом, Данило Романович надав синові Перемишльське князівство. Бо на початку 1244 р., коли в Перемишльське князівство вторгнувся претендент на галицький престол Ростислав Михайлович, який отримав допомогу від свого тестя угорського короля Бели IV, враховуючи молоді роки та малий бойовий досвід Лева, батько прислав йому на допомогу загопи белзького князя Всеволода Олександровича, двірського Андрія та боярина Якова. Ця перша битва, в якій номінально командував Лев Данилович, відбулася на р. Січниці, лівій притоці Вишні, у Перемишльській землі і закінчилася поразкою. Літописець відзначив, що белзький князь «Всевольдъ не поможе имъ и навороти конь свои на бѣгъ»¹⁹. Все ж маневри галицького війська і битва на р. Січниці дали можливість Данилові Романовичу зібрати основні сили і змусити претендента відступити в Угорщину.

У наступному році в знаменитий битві під Ярославом 17 серпня 1245 р. Лев Данилович командував полком лівої руки, який зіграв в цій битві одну з вирішальних ролей. Фрагмент у Галицько-Волинському літописі, присвячений цій битві, безперечно, належить до воїнських повістей, які потрапили до складу цього зведення²⁰, і авторами яких були учас-

¹⁶ Там само.

¹⁷ Там само.

¹⁸ Там само, с. 789.

¹⁹ Там само, с. 797.

²⁰ М. Котляр: *Найдавніша повість про Данила Галицького*. «Київська старовина» 1992, № 1, с. 75—78; Його ж: *Галицько-Волинская летопись (источники, структура, жанровые и идейные особенности)*. В: *Древнейшие государства Восточной Европы*. 1995 г. Москва 1997, с. 80—165.

ники подій з боярсько-дружинного середовища, які добре розумілися на військовій справі. Через це в нашому розпорядженні фаховий докладний опис битви майже без літературних штампів.

«Лвови же дѣтської соущоу пороучи и Василкови храброу соущоу бояриноу и крѣпкоу и да и стережеть его во брани»²¹. Так як князь Лев, проходячи ступени лицарської науки, був ще *детеск*, тобто належав до наймолодшої з трьох категорій (детеск, отрок і гридь), батько доручив боярину Васильку Гавриловичу, оберігати князя та утримувати його від поспішних та нерозважних поступків на полі бою.

Претендент на галицький престол князь Ростислав Михайлович, виставивши піхоту для блокади воротної вежі Ярослава, звідки гарнізон міг здійснити вилазку, з основними силами розпочав битву, маючи намір атакувати Головний полк і прорвати центр галицько-волинського війська. Але назустріч йому виступив Передовий полк двірського Андрія, який, напевно, пройшов в інтервалах між полками Данила і Василька Романовичів. Навально атакуючи претендент став перемагати Передовий полк, одночасно польський полк зв'язав сили волинян князя Василька. Бачачи, що двірський Андрій терпить поразку, Данило Романович почав посилати йому на допомогу частини з Головного полку. Але і вони не витримали і белзький князь Всеволод Олександрович та бояри Василь Глібович і Мстислав стали відступати до Сяну.

Палатин Фільній, який командував угорцями, вирішив, що наступив переломний момент і ввів в дію головні сили, підтримавши атаку князя Ростислава. Тоді у битву вступив Головний полк і битва розпалася на два зіткнення: Фільнія і Ростислава Михайловича з рештками Передового та Головним полками і поляків з полком Василька Романовича. Долю битви вирішила атака свіжого полку Лева Даниловича, який ударив у фланг угорців, обійшовши Фільнія. Угорський полководець потрапив в полон, а князь Ростислав став втікати. Тоді і поляки відступили перед волинянами²².

Напевно в цій битві Лев Данилович здобув посвяту в лицарі, бо автор повісті спеціально відзначив його сутичку з угорським полководцем («ѡ того же гордаго Филю Львъ младъ сы изломи копье свое»²³) і наступний тріумф молодого князя («Лъвъ ста на мѣстѣ воиномъ посредѣ троупъ ѡставляюща побѣдоу свою»²⁴).

Перемога Данила Романовича у битві під Ярославом і наступне вноrmування стосунків з Золотою Ордою після поїздки до Бату, який при-

²¹ ПСРЛ, Т. 2, с. 802.

²² Л. Войтович: *Військове мистецтво Галицько-Волинської держави...*, с. 16—17.

²³ ПСРЛ, Т. 2, с. 804.

²⁴ Там само, с. 805.

знав за Данилом Галицьку і Волинську землі, змусили і Белу IV відмовитися від підтримки Ростислава Михайловича і укласти угоду з сусідами, скріплену шлюбом Лева Даниловича з дочкою угорського короля Констанцією. Шлюб цей датують періодом між 1246/1251 рр.²⁵, найвірогідніше він відбувся десь між другою половиною 1246 та першою половиною 1247 р.²⁶ Вона померла трохи раніше мужа десь після 1287/1288 р.²⁷ Навколо цього шлюбу, особи самої княгині, числа і долі їх дітей також виستاє легенд і суперечок істориків²⁸, частину з яких можна віднести до звичайних курьозів²⁹.

Після перемоги під Ярославом та одруження з Констанцією становище та статус Лева Даниловича значно зросли, про що можна судити хоча б на підставі булли папи Інокентія IV від 27 серпня 1247 р.³⁰ Після 1245 р. Лев Данилович отримав до Перемишльського князівства ще й Белзьке князівства. Саме заснування Львова не межі цих князівств є поважним свідченням такого стану речей. На думку Івана Паславського це відбулося між 1240 та 1256 рр.³¹ Вважаю, що це скоріше сталося після 1245 р., коли після битви під Ярославом Белзьке князівство перейшло до Лева Даниловича, і до 1256 р., коли маємо першу згадку про Львів, як існуюче місто³². Серединне положення Львова між Перемишльським та Белзь-

²⁵ M. Wertner: *Az Árpádok czaládi története*. Nagybecskerek 1892, s. 485—488; CDHung, T. 7, p. 216.

²⁶ D. Dąbrowski: *Rodowód Romanowiczów...*, s. 110—114.

²⁷ Там само, s. 114.

²⁸ Gy. Kristó: *Károly Robert első felesége*. „Acta Universitatis Szegediensis de Attila József nominatae. Acta Historica” 1983, T. 86, s. 27—30; Його ж: *Orosz Hercegnő volt e Károly Robert első felesége?* „Aetas” 1994, № 1, s. 194—199; S. Sroka: *Wokół mariażu Karola Roberta z Piastówną śląską Marią*. „Biuletyn Polskiego Towarzystwa Heraldycznego” 1994, № 11, s. 1—5; Його ж: *Genealogia Andegawenów węgierskich*. Kraków 1999, s. 21—28; Л. Войтович: *Ще одна загадка генеалогії Романовичів: Чи існувала королева Марія Львівна? В: А се єго сребро. Збірник праць на пошану члена-кореспондента НАН України М.Ф. Котляра з нагоди його 70-річчя*. Київ 2002, с. 161—164.

²⁹ О. Шишка: *Констанція — дружина чи мачуха Лева?* «Галицька брама» 2001, № 9—10 (81—82), с. 17.

³⁰ С.А. Большакова: *Папские послания галицкому князю как исторический источник*. В: *Древнейшие государства на территории СССР. 1975 г.* Москва 1976, с. 126. Сумніви С. Большакової достатньо переконливо спростував Д. Домбровський (D. Dąbrowski: *Rodowód Romanowiczów...*, s. 111).

³¹ І. Паславський: *Коли і хто заснував Львів? Вірогідні і невірогідні дати заснування столиці Галичини*. Львів 2010.

³² Денис Зубрицький слідом за Михайлом Арцибашевим подав невірну дату заснування Львова 1237 р. (Д. Зубрицький: *Хроніка міста Львова*. Переклад з польської І. Сварника, коментар М. Капралю, ред. О. Шишки. Львів 2001, с. 8). До цього більшість істориків слідом за Бартоломеем Зіморовичем датувала заснування міста 1270 р. (B. Zimorowic: *Historia miasta Lwowa, królestw Galicyi i Lodomerii stolicy. Z opisaniem dokładnem okolic i potróynego oblężenia*. Lwów 1835, s. 67—70). Щоправда, ще

ким князівствами на пересіченні шляхів з Перемишля та Белза до Галича найкраще відповідало місту, названому в честь князя, який володів обома цими князівствами.

Жодне з джерел не дає підстав вважати засновником Львова Данила Романовича. Навпаки, так звані білорусько-литовські літописи (Археологічного товариства, Рачинського, Ольшевський, Євреїновський та Румянцевський³³), автори XVI—XVIII ст. (Себастьян Мюнстер, Мартин Кромер, Олександр Гваньїні, Бартош Папроцький, Матвій Стрийковський, Мартин Груневег, Йоганн Альнпек, Симеон Окольський, Бартоломій Зіморівич), а також один актовий документ кінця XVI ст. вважали засновником міста князя Лева³⁴. На Галицькій брамі міста був латинський напис: «Князь Лев поклав мені підвалини. Нашадки дали ім'я Леонтополіс». Думаю, що немає жодних підстав сумніватися, що Львів був заснований князем Левом Даниловичем на межі належних йому Перемишльського та Белзького князівств³⁵.

У 1249 р. бачимо князя Лева в ході участі галицько-волинських військ в литовській усобиці на стороні Товтивила. Батько доручив йому самостійний похід на Слонім³⁶. Зимою 1251—1252 рр. він знову разом з пінськими князями брав участь у поході проти литовських військ на підтримку Товтивила, взявши участь у битвах на озері Зьяті та р. Щар'ї³⁷.

У 1252—1253 рр. Романовичі взяли участь у боротьбі за Австрійську спадщину. Ще Володимир Пашуто звернув увагу на розуміння літописцем важливості цієї війни³⁸. Микола Котляр, в цілому негативно оцінюючи боротьбу за спадщину Бабенбергів та її наслідки, вважав, що у Данила

Целарій у праці, виданій в Амстердамі у 1659 р., зазначив, що князь Лев тільки відновив місто, зруйноване ординцями (*Celarius. Novum descriptionum novissima descriptio...* Amsterdami 1659, р. 317). У Тверському літописному збірнику Львів згаданий під 1241 р., але Ярослав Книш блискуче довів, що ця згадка є наслідком інтерполяції в літописний текст уривку зі «Списку міст дальніх і ближніх» (Я. Книш: *Заснування Львова. В: Семінарії «Княжжі часи»*. Львів 2002, с. 7—8). Російський військовий письменник і історик Федір Глінка, який у 1805 р. побував у Львові, де мав змогу оглянути університетську бібліотеку, де цікавився стародруками й рукописами, занотував у своєму щоденнику, що Львів заснований у 1245 р. князем Левом, який був одружений з дочкою угорського короля Бели (Ф.М. Глінка: *Письма русского офицера*. Москва 1815, с. 186—187).

³³ ПСРЛ, Т. 35, с. 94, 150, 178, 198, 219.

³⁴ Я. Книш: *Заснування Львова...*, с. 7—13.

³⁵ Л. Войтович: *Удільні князівства Рюриковичів і Гедиміновичів...*, с. 90—91; *Його ж: Де була столиця Лева Даниловича...*, с. 712—720; *Його ж: Загадки ранньої історії Львова. В: Ювілейний збірник на пошану Івана Патера. Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність*. Вип. 16. Львів 2008, с. 42—51.

³⁶ ПСРЛ, Т. 2, с. 816.

³⁷ Там само, с. 818—819.

³⁸ В.Т. Пашуто: *Очерки по истории Галицко-Волынской Руси*. Москва 1950, с. 258.

Романовича були наміри створити спільну русько-австрійську державу³⁹. Слідом за Іваном Крип'якевичем, який допускав, що Данило Романович «захопився планом посадити одного із синів на австрійському престолі, щоб в час загрози від ординців мати тут резерв для князівської сім'ї»⁴⁰, на ординські мотиви змін у політиці галицько-волинського князя вказав Маріуш Бартніцкий⁴¹. Була висунена версія вимушеної участі в цих подіях галицько-волинського князя під впливом і в інтересах угорського короля Бели IV⁴². Я звернув увагу на династичні мотиви втручання Данила Романовича в боротьбу за спадщину Бабенбергів⁴³: Фрідріх II Бабенберг був сином Леопольда VI та Феодори Ангеліни, дочки візантійського василевса Ісаака II Ангела або, скоріше, його племінниці, дочки молодшого брата Іоанна⁴⁴. Тобто мати герцога Фрідріха II, як і її сестра чи тітка друга дружина Романа, довгий час була регентшею і визначала політику Австрії. Саме тут слід шукати витоки галицько-австрійського союзу у 1230-х роках.

Підтримавши цей погляд⁴⁵, О. Майоров обґрунтував кілька цікавих версій: австрійсько-галицькі стосунки змінилися у 1237 р., коли Данило Романович відмовився підтримувати Фрідріха II Бабенберга, за що отримав від його противника імператора Фрідріха II Гогенштауфена 500 марок сріблом як компенсацію за похід в Австрію. В цей час мати австрійського герцога була вигнана сином і для захисту своїх прав звернулася до імператора. На думку російського вченого Данило Романович після пошуків контактів з імператором у 1235 р. був присутнім на з'їзді у Відні у 1237 р. і отримав королівську корону від Фрідріха II Гогенштауфена, яка, зрозуміло, не була визнана папою. Вже на з'їзді у Пожоні (Братіславі) у 1352 р. Данило Романович активно заявив про свої права на Австрійську спадщину. Тому законність претензій його сина Романа Даниловича визнали Угорщина та Чехія (остання пробувала домовитися

³⁹ Н.Ф. Котляр: *Дипломатия Южной Руси*. Санкт-Петербург 2003, с. 140.

⁴⁰ І. Крип'якевич: *Галицько-Волинське князівство*. Львів 1999, с. 117.

⁴¹ M. Bartnicki: *Polityka zagraniczna księcia Daniela Halickiego w latach 1217—1264*. Lublin 2005, s. 188—189.

⁴² D. Dąbrowski: *Stosunki pomiędzy Romanowiczami a królem Węgier Bela IV i niektórymi książętami polskimi w latach 1235—1240*. В: *Княжа доба: історія і культура*. Вип. 1. Львів 2007, с. 83—87.

⁴³ Л. Войтович: *Союз Галицьких Романовичів з Австрією та Чехією у XIII ст.* «Проблеми слов'янознавства» 2006, Вип. 56, с. 263—273.

⁴⁴ A. Thiele: *Erzählende genealogische Stammtafeln zur europäischen Geschichte*. Bd. 1. Frankfurt am Main 1993, Taf. 116, 204; D. Schwennike: *Europäische Stammtafeln: Stammtafeln zur Geschichte der Europäischen Staaten. Neue Folge*. Bd. I.1. Frankfurt am Main 1998, Taf. 39, 85; G. Scheibelreiter: *Die Babenberger*. Wien—Köln—Weimar 2010, s. 278.

⁴⁵ А.В. Майоров: *Даниил Галицкий и Фридрих Воинственный: русско-австрийские отношения середины XIII века*. «Вопросы истории» 2011, № 7.

з ним про розподіл Австрії), а також австрійська еліта, зокрема ландріхтер Австрії і герцогський шенк граф Генріх фон Хассбах, його брат Ульріх, брати Бернгард і Генріх Пройселі, Конрад фон Васербург, Оттон фон Майсау, Конрад фон Фалькенберг, Конрад фон Гімберг, Генріх фон Ліхтенштейн, Ульріх фон Гюттендорф, Крафт фон Слеюц і Оттон фон Лейсс, які пізніше звинувачувала князя Романа Даниловича у зраді через відмову подальшої боротьби за престол⁴⁶.

Лев Данилович взяв якнайактивнішу участь в цій війні⁴⁷. Разом з батьком і краківським князем Болеславом Встидливим, одруженим з сестрою Констанції Кунегундою, він вторгнувся в чеські землі на початку літа 1253 р. Біля міста Козлій (нині Козле на березі Одри в Опольським воєводстві) Лев з литовцями князів Товтивіла та Едивіла і полком двірського Андрія відділився від основних сил і став пустошити чеські землі, відволікаючи сили чеського короля від походу в Австрію. Потім він вчасно підійшов під Опаву, обложену Данилом Романовичем та поляками⁴⁸.

Зимою 1253—1254 рр. Лев Данилович вже очолював похід у ятвязьку землю проти князя Стекинта. В ході цієї війни з наказу короля Данила він швидким маршем перекидує військо до Бакоти і приводить до покори боярина Милія, який став ординським баскаком⁴⁹.

Данило Романович ніколи не забував, що він є представником найстаршої гілки Мономаховичів, які тримали Київ. Не випадково він зайняв Київ у 1240 р., не випадко галицький літописець висловив незадоволення поїздкою свого князя у ставку Бату-хана, де йому надали ярлик на Галицьку і Волинську землі: «*ѡ злаѧ чгѣ Татарськаѧ его ѡцѣ бѣ цѣрь в Роуской земли иже покори Половевецькоюу землю и воева на иные страны всѣ снѣ того не приѧ... ѡ поущенѣ бы и пороучена бы земля его емоу иже бѣахоу с нимѣ и приде в землю свою и сrete его брат и снѣви его и бы плачь ѡбидѣ его и болташаѧ же бѣ рѣастѣ ѡ здравьи его*»⁵⁰.

Приймаючи королівську корону з рук папського легата, Данило Романович безсумнівно кидав виклик ханові Золотої Орди, який вважав себе єдиним сюзереном Русі⁵¹. Він не мав права це робити, не порушуючи присягу, складену Бату, не кажучи вже про те, що королівська корона ставила його в один ряд з Бату, який сам був королем при велико-

⁴⁶ А.В. Майоров: *Поход русских войск в Моравию и борьба за «Австрийское наследство» в 1252—1253 гг.* В: *Военно-исторический журнал*. Москва 2011, № 8.

⁴⁷ Див.: N. Mika: *Walka o spadek po Babenbergach 1246—1278*. Racibórz 2008, s. 41, 43, 58, 75, 77.

⁴⁸ ПСРЛ, Т. 2, с. 827—828.

⁴⁹ Там само, с. 828—829.

⁵⁰ Там само, с. 808.

⁵¹ Л. Войтович: *Король Данило Романович. Загадки і проблеми...*, с. 24—29; Його ж: *Королівство Русі: реальність і міфи...*, с. 63—71; Його ж: *Княжа доба на Русі...*, с. 480—487, 492—494; Його ж: *Королівство Русі: факти і міфи...*, с. 4—17.

му каані (імператорі) Монголії Менгу, якому сам допоміг зайняти трон в Каракорумі⁵². Папу римського монголи вважали ворогом. Відношення до нього було сформоване в посланні великого каана від 3—11 листопада 1246 р. (останні дні джамада-аль-ахар року 644): «Ти сам на чолі королів, всі разом без виключення, прийдіть запропонувати нам службу і покору. З того часу ми будемо вважати вас підкореними. І якщо ви не підете за божим велінням і будете противитися нашим наказам, то ви станете ворогами»⁵³.

Приймаючи титул *короля Русі* (а не *короля Галичини і Володимирії* як перед тим угорські королі та принц Калман), Данило Романович поза сумнівами підкреслював свої претензії на всю Русь, що не могло не бути викликом тій же Золотій Орді⁵⁴. З подібним висновком погоджується ряд дослідників, зокрема сербський історик Джура Гарді⁵⁵. Таке розуміння титулу короля Русі вважав допустимим і Ярослав Ісаєвич⁵⁶.

Зрозуміло, що такий крок мусив викликати негайну війну з Золотою Ордою, через що Данило Романович довго вагався і прийняв корону лише тоді, коли хан Бату важко захворів і навколо нього розгорнулася боротьба за його спадщину⁵⁷. І відбулася ця коронація на далекому західному кордоні у Дорогичині, так сам король намагався як можна довше зберегти її в таємниці від монголів. Він переніс свою столицю на той же західний кордон до Холму, гарячково укріплював свої міста і проводив гігантську військову реформу, частково переозброюючи свою армію за монгольськими зразками, вводячи спеціальний захист коней (шкіряні «кояри» повністю захищали круп коня, а «личини» — голову) та насичу-

⁵² В.Г. Тизенгаузен: *Сборник материалов, относящихся к истории Золотой Орды*. Т. 2: *Извлечения из персидских починений, собранные В.Г. Тизенгаузенем и обработанные А.А. Ромаскевичем и С.Л. Волиным*. Москва 1941, с. 16.

⁵³ Див.: Р. Pelliot: *La lettre du Grand Khan Güyük a Innocent IV*. «Revue de l'Orient Chrétien» 1922—1923, 3-e serie, Vol. 23; Джованни дель Плано Карпини: *История монголов*. Москва 1957, Прим. 217.

⁵⁴ Л. Войтович: *Нащадки Чингіз-хана. Вступ до генеалогії Чингізидів-Джучидів*. Львів 2004, с. 101—103.

⁵⁵ Д. Гарді: «*Rex Ruscie*» olim «*rex Gallicie*». В: *Дрогичинь 1253*. Івано-Франківськ 2008, с. 37—49.

⁵⁶ Я.Д. Исаевич: «*Королевство Галиции и Володимирши*» и «*Королевство Руси*». В: *Древнейшие государства на территории СРСР*. 1985 г. Москва 1986, с. 62—63; Його ж: *Галицько-Волинське князівство доби Данила Галицького та його нащадків (Замість передмови)*. В: *Історичні та культурологічні студії*. Т. 3: *Галичина і Волинь у добу середньовіччя. До 800-річчя з дня народження Данила Галицького*. Львів 2001, с. 3—9; Його ж: *До історії титулатури володарів у Східній Європі*. В: *Княжа доба*. Вип. 2. Львів 2008, с. 3—29.

⁵⁷ К.П. Патканов: *История монголов по армянским источникам*. Вып. 1. Санкт-Петербург 1874, с. 87; Л. Войтович: *Нащадки Чингіз-хана...*, с. 101, 104, 113—114; Його ж: *Остання еміграція короля Данила Романовича...*, с. 91.

ючи армію метальною артилерією. Великий комплекс по переробці шкіри, знайдений у Львові, може бути одним із свідчень цієї гігантської роботи з переозброєння армії, який проводив також князь Лев Данилович, як найближчий помічник батька⁵⁸.

В кінці 1254 р. Лев Данилович їздив в Угорщину до свого тестя Бели IV, напевно для підтвердження союзу⁵⁹. Зимою 1254—1255 рр. князь Лев очолив каральний похід у верхів'я Південного Бугу у Болохівську землю, князі якої як ординські данники підтримали еміра Куремсу (Коренцу, Курумиші)⁶⁰. Наступної зими 1255—1256 рр. здійснив похід до Новгородка на допомогу братові Романові та прийняв участь у війні з ятвягами, де літописець відзначив його виняткову мужність⁶¹.

Поки йшла боротьба за золотоординський престол Данилові Романовичу вдавалося успішно воювати з ординським еміром Куремсою. Він готувався до походу на Київ. Літом — осінню 1256 р. війська збиралися біля Возвягеля, куди виступив і Лев Данилович. Литовські союзники готувалися виступити на допомогу: «прислаша Миндовгъ к Данилоу: пришло к тобѣ Романа и Новгородцѣ а бы пошелъ ко Възвѣглю штоуда и къ Киевоу»⁶².

У 1258 р. брат Бату — Берке нарешті став повновласним ханом Золотої Орди. Свого часу під час походу Бату на Русь йому допомагали війська огланів (царевичів) з інших орд. У 1256 р. на допомогу Хулагу для завоювання Ірану виступили війська Джучидів, очолені племінниками Бату огланами Кулі — сином Орду, Балаканом — сином Шибана та Татаром — сином Бувала. Хулагу мав передати Джучидам Азербайджан, але не тільки не зробив цього, але й сам зробив своєю столицею Тебриз. А далі він почав звинувачувати Джучидів у підступах. Берке сподівався уникнути усобиці, але не збирався відмовлятися від належних Джучидам земель⁶³. Перш ніж демонструвати свою силу Берке потрібно було навести порядок у своїх тилах. Тому на Волинь було послано одного з кращих ординських полководців Бурундая. У 1258 р. «приде Боуранда со силою великою»⁶⁴. Як показали пізніші події, ординський воєначальник отримав завдання з мінімальними затратами відновити залежність від Орди галицько-волинських земель. Ординці добре орієнтувалися в політичній ситуації на Заході.

⁵⁸ Л. Войтович: *Реформи армії князями Данилом Романовичем та Левом Даниловичем у середині XIII ст...*, с. 89—93.

⁵⁹ ПСРЛ, Т. 2, с. 830.

⁶⁰ Там само, с. 838.

⁶¹ Там само, с. 831—835.

⁶² Там само, с. 838.

⁶³ Л.В. Войтович: *Нащадки Чингіз-хана...*, с. 105—107.

⁶⁴ ПСРЛ, Т. 2, с. 847.

Наступник папи Інокентія IV — Олександр IV був нікудишнім політиком. Його цікавило тільки запровадження латинського богослужіння. Не вдаючись в тонкощі політичної ситуації, він почав роздмухувати політичні непорозуміння між Данилом Романовичем і королем Литви Міндовгом, підтримуючи останнього⁶⁵. Для вчорашнього язичника Мігдовга особливості обряду не мали жодного значення, тоді як для Данила Романовича в умовах монгольської загрози зміна богослужіння була просто неможливою. І так його близький соратник митрополит Кирило, невдоволений політикою зближення з Римом, покинув князя. Аж у липні 1258 р., коли вторгнення монголів не тільки в галицько-волинські землі, але й у польські та литовські землі, стало реальністю, папа Олександр IV звернувся до Тевтонського Ордену⁶⁶.

Берке не мав намірів повторно завойовувати Галицько-Волинську землю. Він готувався до боротьби за Азербайджан і не міг втягуватися у довгу виснажливу боротьбу на протилежному фланзі. Йому потрібен був швидкий успіх. Бурундай виявився ідеальним виконавцем даної операції. Монгольська розвідка діяла бездоганно, а сам полководець проявив непересічні дипломатичні здібності. Підхід його війська застав князів зненацька. Монгольський полководець демонстрував дружелюбність. Він оголосив через своїх послів: «идоу на Литвою wже еси миренъ поиди со мною»⁶⁷.

Литва була найбільш реальним і дієвим союзником короля Данила, з її допомогою він воював проти Куремси та його васалів — болохівських князів. Іти з ординцями проти своїх основних союзників було надзвичайно небезпечним кроком. Крім того Данило Романович та його оточення прекрасно розуміли, що Берке не подарує йому королівської корони та союзу з Римом. Виступити проти Бурундая, оцінивши його силу, князі не ризикнули. «Данилови же сѣдшоу с братомъ со снѣмъ печалнымъ бывше гадахоутъ вѣдахоутъ бо аще Даниль поедеть и не боудеть с добромъ»⁶⁸. Але потрібно було виграти час і вберегти свої землі від ординського розорення. Тому до Бурундая приєднався лише князь Василько Романович, але і той, побоюючись репресій, залишив дружину та сина з королем.

Участь галицько-волинських військ у війні з Литвою вирішила долю князя Романа Даниловича, який тримав Новгородське князівство. «[...] ѿ Вышелгъ сна его Романа»⁶⁹. Литва розцінила участь волинсько-

⁶⁵ І. Паславський: *Коронація Данила Галицького в контексті політичних і церковних відносин XIII ст.* Львів 2003, с. 80—86.

⁶⁶ PrUB, T. 1, s. 55—56, № 61.

⁶⁷ ПСРЛ, T. 2, с. 846.

⁶⁸ Там само, с. 848.

⁶⁹ Там само.

го війська у поході ординців як зраду союзним домовленостям і розгорнулася справжня війна. Ще не знаючи про остаточну долю сина і сподіваючись якось вирішити цей конфлікт, Данило Романович зосередив своє військо біля Мельника, демонструючи готовність вторгнутися в Литву.

Бурундай блискуче виконав першу частину свого завдання. Король Данило позбувся єдиного реального союзника і втратив сина Романа, інші ж його союзники поки-що тільки заявляли про свої наміри. Однак, ординці, які поверталися через ятвязькі землі, шукали Данила Романовича («ѡта быста посла и прапаше гдѣ есть Данило»⁷⁰). Очевидно, що Бурундай повинен був привезти короля Данила в ставку Берке. Ординці не могли залишити його не покараним.

І справді, Берке не задовольнився результатами першого походу. Тому на початку листопада 1259 р. «приде вѣсть [...] ѡже Боурунда идеть ѡканыи проклатыи и печална бы брата ѡ томъ»⁷¹. На цей раз ординський полководець оголосив: «ѡже есте мои мирными срѣтъа ма, а кто не срѣтит мене — тыи ратныи мнѣ»⁷². Цим зверненням ординці ставили короля Данила перед альтернативою: або здатися і чекати на милість Берке або відверто оголосити себе ворогом.

Бурундай знову зумів приспати пильність князів: вони саме готувалися до весілля Володимира Васильковича з Ольгою, дочкою чернігівського князя Андрія Всеволодовича. Зрозуміло, що цим шлюбом теж скріплювався черговий політичний союз, таємна частина якого мала антиординське спрямування. Але тепер король міг розраховувати тільки на допомогу польських князів та Тевтонського Ордену. І знову потрібно було виграти час, поки ця допомога змогла би надійти. Тому Данило знову не ризикнув зустрітися з Бурундаєм, виславши на цю зустріч брата Василька, сина Лева та холмського єпископа Іоанна.

На цей раз вимога ординського еміра була зухвалішою. Бурундай вимагав зруйнувати укріплення основних міст без яких ці міста з опорних пунктів перетворювалися на гнізда легкої здобичі ординців. Та особливо-го вибору не було. Князі змушені були прийняти умови і так були зруйновані укріплення Володимира, Луцька, Крем'янця і Львова⁷³. Фактично, зробивши безборонними галицькі та волинські міста, Бурундай вже повністю відновив ординське панування. Після цього він, схоже, оголосив про зміщення короля Данила. Бо після зустрічі з Бурундаєм біля Шумська Василько Романович відіслав холмського єпископа до короля Данила. «[...] и нача емоу повѣдати ѡ бывшее и ѡпалоу Боурандаевоу сказа

⁷⁰ Там само.

⁷¹ Там само, с. 849.

⁷² Там само.

⁷³ І.П. Крип'якевич: *Галицько-Волинське князівство...*, Вид. 2, с. 133—134.

емоу. Данилови же оубоѡвѡшоуѡ побѣже в ЛАХЫ, а из ЛАХОВЪ побѣже во Оугры»⁷⁴.

Однак, король скоріше розпустив чутки про свою втечу, ніж втік насправді. І монголи також не повірили в цю втечу, продовживши свій похід на Холм. Король очікував на західну допомогу. У грудні 1259 р. папа рекомендував Тевтонському Ордену боротися з монголами разом з усіма прикордонними християнськими державами⁷⁵. Можна навіть припускати якусь участь незначних орденських контингентів в бойових діях (тому король Данило в очікуванні підмоги перебував в околицях Холму в Забужжі⁷⁶), бо папа у січні 1260 р. оголосив під захистом святого престолу і ті орденські землі, які будуть надані Ордену руськими князями. У випадку відвоювання Орденем у монголів нових територій, їх приєднання могло відбутися тільки за згодою на то їх бувших християнських володарів⁷⁷.

У березні 1260 р. всі сили Ордену з прибулими волонтерами були зібрані на південних кордонах під командуванням магістра Гартмана фон Грумбах. Підтягувалися загони тамплієрів та іоаннітів, а також контингент Ордену Калатрава, який воював з маврами у Іспанії. Але чисельність цих сил була невеликою і вони так і не ризикнули виступити на допомогу королю Данилу⁷⁸. Зусилля папи збільшити це військо були кволими. У вересні 1260 р. папа обмежився попередженням короля Чехії Пшемисла Оттокара II (суперник Данила Романовича та Бели IV в боротьбі за австрійську спадщину) та маркграфа Бранденбургу Іогана I, вимагаючи від них не перешкоджати братам жебруючих орденів (схоже, що агітацію проводили ченці домініканці та францисканці) вербувати волонтерів у Прусію та Лівонію⁷⁹.

Однак події розвивалися надто стрімко. Бурундай не задовольнився виглядом палаючих стін Володимира та інших міст. Він змусив князя Василька Романовича взяти участь у поході на Холм. Холм був добре укріплений і його кам'яні вежі і стіни були достатньо потужними. Бурундай чітко виконував поставлене завдання з найменшими втратами для свого війська. За князем Васильком Романовичем слідували ординські достойники «Коуичиѡ, Ашика Болюѡ и к томоу толмач розоумѣюща Роусскыи ѡзъ»⁸⁰. Тому князь Василько Романович мусив вимагати зда-

⁷⁴ ПСРЛ, Т. 2, с. 850.

⁷⁵ PrUB, Т. 1, s. 73—74, № 82.

⁷⁶ О. Масан: *Крістбурзький договір 1249 р...*, с. 89—96.

⁷⁷ PrUB, Т. 1, s. 80—81, № 89.

⁷⁸ J. Sarnowsky: *The Teutonic Order Confronts Mongols and Turks*. In: *The Military Orders: Fighting for the Faith and Caring for the Sick*. Ed. M. Barber. Aldershot 1994, p. 258—260.

⁷⁹ PrUB, Т. 1, s. 101—102, № 111—112.

⁸⁰ ПСРЛ, Т. 2, с. 851.

чі міста у бояр Костянтина та Луки Івановича, які його обороняли. Оборонці зрозуміли з поведінки князя, що монголи, певно, не штурмуватимуть Холму. Тому, що відповідь їх була призначена скоріше для вух ординських достойників: «поѣдь прочь аже боудеть ти каменемъ в чело, ты оуже не брать еси братоу своему, но ратьныи есь»⁸¹. Метальна артилерія на стінах Холму також, можливо, переконала ординського воєначальника відступити від міста.

Тепер ординці рушили проти польських князів. Можливо, що їх чудова розвідка вже знала, що в польських землях перебуває сам король Данило або польські князі збираються виступити йому на допомогу. Бурундай спішив завершити похід ефектною перемогою, яка би відбила охоту у польських правителів зачіпатися з ординцями. Монголи твердо знали, що зібрані великим магістром ординські війська не зможуть виступити на допомогу ні польським князям, ні королю Данилові.

Монгольським емісарам вдалося підбурити до виступу пруських нобілів. Пруси, скориставшись проблемами Ордену та його союзників, розгорнули велике повстання під проводом Геркуса Мантаса. Повстання не випадково розпочалося 20 січня 1260 р. 22 січня 1260 р. хрестоносці потерпіли поразку під Кенігсбергом. Незабаром були обложені Торунь, Кенігсберг, Кульм та Ельбінг. У 1262 р. пруси вторгнулися в мазовецькі землі. Геркусу Мантасу вдалося у 1260—1264 рр. нанести хрестоносцям ряд відчутних поразок⁸². Всі війська хрестоносців надовго завязли в цій боротьбі. З 1265 р. вони навіть були змушені звертатися за допомогою до німецьких князів. Тільки у 1274 р. хрестоносцям вдалося нарешті приборкати прусів. Зрозуміло, що за таких умов ні про яку допомогу з боку хрестоносців чи союзних мазовецьких князів не могло бути мови.

І Бурундай блискуче завершив всю кампанію. Ординці оточили Сандомир «и ѡбстоупиша и со всѣ сторонѣ и ѡгородиша и коло своимъ городом, и порокъ поставиша и пороком же быющѣмъ не ѡслабно днь и ношѣ, а стрѣламъ не дадоущимъ выникноути изъ заборолѣ. И биша по чѣтырѣ дни. В четвертыи же днь сбиша заборолѣ с города. Татаровѣ же начаша лѣствицѣ приставливати к городуу и тако полѣзоша на гороу напередъ же возлѣзоста два Татарина на городъ с хороуговьѣу [...]»⁸³. Після прориву зовнішньої лінії оборони рештки захисників кинулися до ди-

⁸¹ Там само, с. 852.

⁸² J. Voigt: *Geschichte Preussens von den aeltesten Zeiten bis zum Untergange der Herrschaft des Deutschen Ordens*. Vol. 9. Hildesheim 1968 (repr. Koenigsberg 1827—1839), s. 174—175; B. Schumacher: *Geschichte Ost- und Westpreussens*. Wurzburg 1958, s. 42—43; H. Bookmann: *Der Deutsche Orden. Zwölf kapitel aus seiner Geschichte*. München 1981, s. 100—101.

⁸³ ПСРЛ, Т. 2, с. 852—853.

тинця і багато людей загинуло на мосту через рів. Пожежа охопила місто, люди рятувалися в кам'яних церквах, здавалися ординцям і покидали місто. Ординці зігнали полоняників на оболоні, протримали їх там два дні, а потім перебили⁸⁴. Після цього ординське військо спішно покинуло польські землі і, ніде не затримуючись, поспішило на Нижню Волгу. Хан Берке вже прийняв рішення про вторгнення в Азербайджан.

Війна з Золотою Ордою у 1258—1260 рр. завершилася поразкою короля Данила Романовича. Хану Берке вдалося порівняно незначними зусиллями відновити панування ординців у Галицько-Волинській державі, а його полководець Бурундай вдалими заходами підірвав обороноздатність краю та зумів розірвати політичні союзи з найближчими сусідами. Ординці змусили волинських князів разом з ними підступно атакувати литовські землі, розгорнули велике повстання прусів, зв'язавши цим сили Тевтонського Ордену, і жорстоким штурмом та різаниною в Сандомирі стримали польських князів. Ні краківський князь Болеслав Сором'язливий, ні мазовецький князь Земовит не встигли прийти на допомогу Сандомиру. Болеслав Сором'язливий взагалі залишивши оборону Кракова на краківського воєводу сховався в Угорщині чи у князя Лешка Чорного в Серадзю⁸⁵. Кампанія була блискавичною і угорці навіть не встигли або не ризикнули зібрати війська. Поки до них дійшли відомості і вони роздумували що робити далі — військо Бурундая вже йшло назад.

Король Данило Романович не встиг прикрити свої південно-східні кордони низкою потужних фортець з кам'яними стінами та метальною артилерією як було у Холмі. Зіграла свою роль і політична близорукість папи Олександра IV, який не зміг оцінити історичної перспективи укладеного союзу, а свою енергію спрямував на другорядні питання прийняття в руських церквах латинської меси замість літургії св. Іоанна Златоустого⁸⁶.

Самому королю Данилові Романовичу довелося емігрувати в Угорщину. Його головні міста залишалися безборонними, а союзники паралізовані. Від кінця 1259—початку 1260 р. і до осені 1262 р. король Данило щезає з сторінок Галицько-Волинського літопису, що виглядає дивно на фоні панегіричного характеру цього літопису. Цей період король провів у своїй останній еміграції⁸⁷. Зрозуміло, що змістивши Данила Романови-

⁸⁴ Там само, с. 854—855.

⁸⁵ R. Karpiński: *Bolesław Wstydlivy*. W: *Poczet królów i książąt polskich*. Warszawa 1980, s. 192.

⁸⁶ І. Паславський: *Коронація Данила Галицького...*, с. 80—86.

⁸⁷ Л. Войтович: *Остання еміграція короля Данила Романовича*. В: *Науковий вісник Волинського національного університету імені Лесі Українки. Історичні науки*. № 13. Луцьк 2009, с. 89—96.

ча, ординці надали ярдик на Волинь князю Василькові Романовичу, а на Галич — Левові Даниловичу. Бурундай пройшов через Галицьку землю, повертаючись назад, не зачепивши жодного міста.

12 червня 1260 р. король Данило взяв участь у битві біля Кресенбруна у Штірії, якою завершилася угорсько-чеська війна за Австрійську спадщину Бабенбергів. Лицарське військо, очолене штірійським маршалом Ульріхом фон Вільдоном, ще до підходу військ короля Пшемисла II Оттокара, розгромило армію короля Бели IV. В цій битві, як довідуємося з листа Пшемисла Оттокара II, «*Danielem regem Russiae et filios eius et caeteros Ruthenorum ac Tataros*»⁸⁸. Українські історики І. Шапаневич⁸⁹, М. Кордуба⁹⁰ та М. Грушевський⁹¹ звернули увагу на дещо випадковий характер участі короля у цій битві. На той час галицький король вже не був зацікавлений у спадщині за Бабенбергами. І справді, відразу ж після відходу Бурундая, маючи конфронтацію з литовцями, зруйновані міські укріплення і пригнічену атмосферу програної війни, не міг би Данило Романович взяти участь у черговій авантурі свата, якби обставини не закинули його в Угорщину. В Угорщині для утримання двору та дружини він мусив отримати від Бели IV якийсь феодал (подібно до того як його давній суперник князь Ростислав Михайлович отримав князівство в Мачві⁹²), служба з якого і зобов'язала його взяти участь у штірійській кампанії.

Михайло Грушевський також слушно звернув увагу на помилку Длугоша, який приписав участь в цій битві ще Леву та Роману. Роман на той час вже був мертвим, а Лев Данилович, який виконав умови Бурундая, не мав потреби вдаватися до еміграції. Він залишився в краї, тримаючи Перемишльське, Галицьке та Белзьке князівства. Під Кресенбруном з Данилом могли бути тільки Мстислав та Шварн Даниловичі.

Угорський джерелознавець Г. Венцель вважав, що Данило в цій битві брав участь з власним військом⁹³. Напевно король Данило виїхав в Угорщину через польські землі з дружиною. Цікава згадка джерела про татарський загін. В ході переозброєння своєї армії Данило Романович запозичив деякі зразки більш дешевого і ефективного ординського озброєння. Тому його підрозділи могли бути схожими на ординські. За ординців мо-

⁸⁸ “[...] Данилом королем Русі з своїми синами та підрозділами русі і татар” (MGH S, T. 9, p. 184).

⁸⁹ I. Szaraniewicz: *Die Hypatios—Chronik als Quellen*. In: *Beitrag zur österreichischen Geschichte*. Wien 1872, s. 84, 144—145.

⁹⁰ М. Кордуба: *Участь Данила в битві під Кресенбрунн*. В: *Записки НТШ*. Т. 10. Львів 1896, с. 1—2.

⁹¹ М. Грушевський: *Історія України-Руси*. Т. 3. Львів 1905, с. 519.

⁹² Д. Гарді: *Чи Ростислав Михайлович був баном Мачви?* В: *Actes testantibus. Ювілейний збірник на пошану Леонтія Войтовича...*, с. 197—203.

⁹³ *Codex diplomaticus Arpadianus continuatus*. Ed. G. Wenzel. 7 kötet. Budapest 1869, p. 383.

гли бути прийнятими і половецькі воїни, які також могли бути в дружині короля Данила. Самі ординці брати участь в цій битві не могли. Король Данило для них був емігрантом, який втік від покарання. Монголи не могли йому подарувати самовільне прийняття королівського титулу та ще й з претензіями на всю Русь. Свого часу Бату ясно дав зрозуміти, що монголи не збираються відновлювати державу Русь і будуть з її князями будувати стосунки вибірково на власний розсуд.

В умовах, коли у 1260 р. розпочалася боротьба за трон великого каяна між Хубілаєм та Арик-Бугою, який спробував прогнати з Самарканду, Бухари та Мавераннахра емірів Берке, золотоординський хан не наважився розпочати війну. Хроніст Рашид ад-Дін згадує про часті посольства Берке до Хулагу. Берке пробував домовитися, він навіть видав оглана Балакана, звинуваченого у чарах проти Хулагу. Однак ілхан стратив Балакана та підступно вбив огланів Кулі і Татара. Берке мусив воювати. Бойові дії розпочалися у 1262 р. і з перервами тривали майже до кінця 60-х років XIV ст. У 1263 р. ціною великих втрат на р. Курі хан Берке наніс поразку Хулагу. За свідченням арабського історика Ібн Василя, стоячи над горами монгольських трупів, Берке з гіркотою сказав: «Якщо б ми діяли спільно, то завоювали б весь світ»⁹⁴.

Тільки за таких обставин з'явилися сприятливі обставини для повернення короля Данила. Восени 1262 р., розгромивши литовців, Василько Романович послав боярина Бориса Ізболка до короля в Угорщину. Данило Романович на той час перебував в Теличі⁹⁵ (біля Телицького перевалу у верхів'ях Попраду, нині с.Тиліч Криницької гміни Новосандецького повіту у Польщі)⁹⁶. З тексту літопису видно, що король перебував за межами краю довший час: «король же баше печалоуѣмъ ѿ братѣи по великоу и ѿ сновѣѣи свонѣи Володимерѣ зане молодѣ баше»⁹⁷.

Вже після повернення короля у кінці 1262 р. в Тернаві відбувся княжий снем за участю Данила і Василька Романовичів, Болеслава Сором'язливого, Лева і Шварна Даниловичів та Володимира Васильковича, на якому «положиша радѣи межи собою ѿ землю Роускою и Ладьскоу оутвердивъшесѣ крѣпѣи чинѣи»⁹⁸. Це означало закінчення останньої еміграції Данила Романовича і остаточне повернення до влади, яку визнали всі його васали, а також відновлення стосунків, які були до походу Бурхандая.

Схоже, що король Данило Романович все ще зберігав надію в союзі з іншими європейськими християнськими державами відвоювати від

⁹⁴ Л. Войтович: *Нащадки Чингіз-хана...*, с. 105—106.

⁹⁵ ПСРЛ, Т. 2, с. 857.

⁹⁶ *Літопис Руський*. Переклад Л. Махновець. Київ 1989, с. 571.

⁹⁷ ПСРЛ, Т. 2, с. 857.

⁹⁸ Там само.

монголів землі всієї Русі. Тернавський з'їзд князів також, схоже, торкнувся переділу столів в королівстві, яка привела до наступної конфронтації між синами Данила Романовича. Найближчий соратник короля Данила в його численних походах і старший син Лев Данилович опинився мало не в опозиції до батька, перші місця поряд з яким зайняли Шварн та Мстислав, які були з ним в еміграції і підтримували його політику⁹⁹, до якої Лев Данилович, краще поінформований про реальний розвиток ситуації, напевно, ставився з недовірою. З того часу волинські літописці відразу ж починають рисувати образ князя Лева як «безчесного князя»¹⁰⁰.

Ризикну припустити, що проти продовження політики звільнення земель Русі з-під ординської опіки виступив також Василько Романович. Король Данило, чий авторитет був незаперечним (повністю погоджуюся з цим висновком Д. Домбровського¹⁰¹), схоже, відреагував відразу різко. Він відібрав у брата Василька Луцьку землю і передав її своєму синові Мстиславові, а від Лева відібрав Галицьку землю, передавши її Шварну. Чи встиг він реалізувати це своє рішення? Завжди послухний старшому братові Василько Романович його волю виконав. Мстислава Даниловича бачимо у Луцьку, але неймовірно, щоби він отримав цей стіл аж після смерті батька, коли сюзереном держави був Василько Романович чи котрийсь з Даниловичів. Тим більше, що тримаючи всю Волинську землю та маючи можливість передати її у спадщину єдиному синові Володимиру, Василько Романович за жодних умов по смерті старшого брата цього би не зробив. Не віддав би Луцька і Володимир Василькович, якби він його успадкував від батька. А тим більше не передав би пізніше Мстиславу Даниловичу Володимир, якби на користь останнього Лев змусив його віддати Луцьк з Східною Волиною, як це вважає Д. Домбровський¹⁰².

Шварн до смерті батька залишався з ним у Холмі. Чи віддав Лев молодшому братові Галицьке князівство, на яке безперечно мав ярлик від Берке? До часу повернення батька з еміграції ресурси цього князя були найбільшими з усіх Романовичів, з монголами у нього було повне порозуміння, а відваги та впертості Льву Даниловичу не потрібно було займати.

Сама дата смерті Данила Романовича теж викликає певну дискусію. Микола Дашкевич відносив смерть короля до часу між весною 1263 р. та весною 1264 р.¹⁰³ 1264 р. приймали Денис Зубрицький¹⁰⁴ та Ісидор

⁹⁹ Див.: D. Dąbrowski: *O zgonie Daniela Romanowicza...*, s. 299—300.

¹⁰⁰ M. Bartnicki: *Wizerunek „bezczesnego князя” w Kronice Halicko-Wołyńskiej...*, s. 93—100.

¹⁰¹ D. Dąbrowski: *O zgonie Daniela Romanowicza...*, s. 297—298.

¹⁰² Там само, s. 304.

¹⁰³ М. Дашкевич: *Княжение Данила Галицкого по русским и иностранным известиям*. Киев 1873, Прим. 4, с. 10—11.

¹⁰⁴ Д. Зубрицький: *История древнего Галичско-Русского княжества*. Ч. 3. Львов 1855, с. 202.

Шараневич¹⁰⁵, 1265 р. — Микола Баумгартен¹⁰⁶. Микола Карамзін¹⁰⁷ слідом за польськими джерелами відносив смерть Данила Романовича до 1266 р. Після М. Грушевського¹⁰⁸ загальноприйнятою датою стало літо 1264 р. За уточненнями Д. Домбровського, з якими можна повністю погодитися, це сталося весною в кінці травня — не пізніше початку червня 1264 р.¹⁰⁹ Смерті Данила Романовича передувала важка хвороба («а король башеть тогда впаль в болесьть великоу»¹¹⁰), тобто можна припускати, що з кінця 1263 р. Данило Романович практично відійшов від активної політичної діяльності. Важка хвороба могла розпочатися і раніше. Зрозуміло, що таку ситуацію намагалося використати оточення короля, зокрема Шварн Данилович, який не покидав батька, використовуючи будь-які можливості, щоб інтригувати проти старшого брата. Можна собі уявити як реагував на ці події Лев Данилович, який стільки років був вірним соратником батька, воюючи за його інтереси далеко за межами свого уділу, а потім уже звикнувшись з роллю володаря Галицької землі. Волинські літописці, вороже настроєні проти Лева Даниловича, зафіксували, що обидві столиці Холм та Галич належали Шварну Даниловичу¹¹¹. Можливо, що хворий Данило Романович вдруге підтвердив надання Галича молодшому синові. Але останній не спішив, маючи відомості про важку хворобу батька, виконувати його рішення, а Шварн Данилович не наважувався пробувати силою домогтися його виконання. Він шукав (і не без результату) порозуміння та зближення з Васильком Романовичем.

Мстислав Данилович, схоже, одразу ж взяв від Василька Романовича Луцьке князівство з Східною Волинню. До цих володінь Данило Романович додав ще якусь волость з Галицького князівства з Стожком, бо інакше неможливо пояснити як це місто могло опинитися у володіннях луцького князя¹¹². Лев Данилович, зацікавлений у порозумінні Мстиславом Даниловичем, віддав йому Стожок з волостью без опору.

Тепер перемишльський князь спішив зміцнити свій союз з угорським королем Белою IV, якому доводився зятем. Невдовзі по смерті Данила Ро-

¹⁰⁵ И. Шараневич: *История Галицко-Володимирской Руси*. Львов 1863, с. 107.

¹⁰⁶ Н. Баумгартен: *Вторая ветвь князей Галицких. Потомство Романа Мстиславича*. «Летопись Историко-Родословного Общества в Москве» 1909, Т. 5, Вып. 1 (17), с. 13.

¹⁰⁷ Н.М. Карамзин: *История государства Российского*. Т. 4. Москва 1992, с. 68, 225—226.

¹⁰⁸ М. Грушевський: *Хронологія подій Галицько-Волинської літописі*. В: *Записки НТШ*. Т. 41. Львів 1901, с. 44—45, 69.

¹⁰⁹ D. Dąbrowski: *O zgonie Daniela Romanowicza...*, s. 293—294.

¹¹⁰ ПСРЛ, Т. 2, с. 862.

¹¹¹ Там само, с. 870.

¹¹² Там само, с. 912.

мановича 5 жовтня 1264 р. на весіллі сина Бели IV славонського герцога Бели та Кунігунди, дочки маркграфа бранденбурзького Оттона III, поблизу міста Потенбург, в числі гостей зі сторони угорського короля був присутнім *der kunic von Râzen*¹¹³, яким за добре обґрунтованою версією сербського історика Джури Гарді був саме Лев Данилович¹¹⁴. Весілля, яке фактично було з'їздом володарів Центрально-Східної Європи, Лев Данилович використав для укріплення своїх зв'язків. Цікаво і те, що австрійський хроніст назвав його королем, що може бути свідченням того, що в Європі трактували Лева Даниловича як легітимного спадкоємця Данила Романовича і сюзерена королівства Русі. Про це свідчить і місце серед гостей, яке він займав на весіллі. Зрозуміло, що Лев Данилович не коронувався, бо коронаційні регалії знаходилися у Холмі. Крім того він не хотів дратувати золотоординського хана Берке, особливо після успішного походу на Константинополь, проведеного у 1264 р. еміром Ногаєм.

Тісні стосунки Лева Даниловича з Белою IV підтверджує і знаходження при його дворі у квітні 1268 р. дружини князя — Констанції, де вона зустрічалася з своїми сестрами Кунегундою, дружиною Болеслава Всидливого, та Йоланою, дружиною калішського князя Болеслава Побожного¹¹⁵. Через тестя і дружину Лев Данилович підтримував союзні стосунки з польськими князями. Не випадково ж, якщо ще у 1265 р. Шварн Данилович розглядав Болеслава Всидливого як союзника¹¹⁶, то вже у 1266 р. дійшло до відвертої війни¹¹⁷.

Ногай, внук Бувала, молодшого брата Бату і Берке, один з головних полководців Берке, який відзначився у війнах в Азербайджані, в середині 1260-х рр. перебрався у свої володіння у Причорномор'ї, розмістивши свою ставку в Ісакчі в дельті Дунаю. Після успішного походу на Константинополь у 1264 р. він став господарем Причорномор'я. До 1280 р. його васалами стали болгарські держави — Тирновське царство, Відинське і Бранічевське князівства¹¹⁸. Болгарський цар Георгій I Тертер (1280—1292) спочатку змушений був видати свою дочку за сина Ногая — Джекі, а потім вислати свого сина і співправителя Тодора Святослава заложни-

¹¹³ *Ottokars österreichische Reimchronik*. Ed. von J. Seemüller. In: MGH S, T. 5, pars 1, p. 106.

¹¹⁴ Д. Гарді: *Хто був «der kunic von Râzen» на весіллі герцога Бели, молодшого сина угорського короля Бели IV і Кунігунди Бранденбурзької, яке відбулося біля міста Pottenburg 1264 року*. В: *Княжа доба*. Вип. 5 (у друці). Щодо вдячний сербському історикові за можливість ознайомитися з дослідженням в рукописі.

¹¹⁵ Там само.

¹¹⁶ ПСРЛ, Т. 2, с. 864.

¹¹⁷ Там само, с. 864, 867.

¹¹⁸ П. Ников: *Татаро-български отношения презъ средните векове съ огледъ къмъ царуваннето на Смилеца*. В: *Годишник на Софийската университет. Историко-филологически факултет*. Т. 15/16. София 1921, с. 15.

ком у Ісакчі. У 1292 р. данником Ногая став і король Сербії, також приєднавши йому в заложники сина та великих бояр¹¹⁹. Фактично Візантія знаходилася під впливом Ногая і спроби ухилитися від цього впливу каралися походами на зразок походу 1297 р., в якому взяли участь болгарські війська. Ногай збирав податки і з Криму¹²⁰. Претендуючи на чільне місце у чорноморській торгівлі, він піддав руйнації генуезькі факторії у Криму в 1299 р.¹²¹ Його військо оцінювали у 30 туменів¹²².

Ногай проводив власну політику, не звертаючи уваги на ханів Золотої Орди. Леонід вважав, що Ногай взагалі у 1270 р. відділився від Золотої Орди, утворивши власну державу¹²³. Йому заперечував Міхеммеджан Сафаргалієв¹²⁴. І, справді, на перший погляд Ногаєві не було потреби утворювати окрему державу. Будучи фактично незалежним і найстаршим серед нащадків Джучі, він ставив на престол ханів, як колись Бату — каанів. Але залишилося надто багато свідчень щодо намагань Ногая відділитися від Золотої Орди і створити власну державу¹²⁵. Одним з головних доказів залишаються монети, які Ногай та його син Джеке карбували з 1285 по 1301 рр. Якщо історія з анонімними монетами з 1290-х рр., які карбувалися в Криму, виглядала ще сумнівною, і здогадку Олексія Маркова¹²⁶ пробував спростувати Микола Веселовський¹²⁷, то атрибуція монет, карбованих в Ісакчі на Дунаї між 30 листопада 1296 та 8 серпня 1301 р., є безсумнівною¹²⁸. Більше того, з огляду на таку практику, яка стимулювала розвиток цього регіону, Токта, його брат Саси-Бука та їх наступники були змушені карбувати монети в Ісакчі майже до 1312 р. Свої спроби Ногай не реалізував повністю напевно через скрите бажання все ж таки стати ханом Золотої Орди.

¹¹⁹ Там само, с. 25.

¹²⁰ В.Г. Тизенгаузен: *Сборник материалов, относящихся к истории Золотой Орды*. Т. 1: *Извлечения из сочинений арабских*. Санкт-Петербург 1884, с. 111.

¹²¹ И.Г. Коновалова, Н.Д. Руссев: *О политическом положении региона днестровско-дунайских степей в первой трети XIV в.* В: *Социально-экономическая и политическая история Молдавии периода феодализма*. Кишинев 1988, с. 33—45.

¹²² В. Г. Тизенгаузен: *Сборник материалов...*, Т. 2, с. 71.

¹²³ Леонид, архимандрит: *Хан Ногай и его влияние на Россию и южных славян*. «Чтения в Московском об-ве истории и древностей российских» 1863, Кн. 3, с. 37.

¹²⁴ М.Г. Сафаргалієв: *Распад Золотой Орды*. Саратов 1960, с. 59.

¹²⁵ Н.Д. Руссев: *Молдавия в «темне века»: Материалы к осмыслению культурно-исторических процессов*. В: *Stratum plus*. № 5: *Неславянское в славянском мире*. Кишинев 1999, с. 379—407.

¹²⁶ А.К. Марков: *О монетах хана Ногая*. Оттиск из III тома «Трудов Московского нумизматического общества». Москва 1902, с. 3.

¹²⁷ Н.И. Веселовский: *Хан из темников Золотой Орды. Ногай и его время*. Петроград 1922, с. 39—51, 54.

¹²⁸ O. Iliescu, G. Simion: *Le grand trésor des XIII et XIV siècles trouve en Dobroudja*. «Revue des Etudes Sud-Est Européennes» 1964, T. 2, №. 1—2, p. 220, 226, fig. 38.

Лев Данилович зіткнувся з іншими обставинами. Після походів Бурундзя ординське панування було відновлено, укріплення найбільших міст були зруйновані, а південні галицькі кордони відкриті для ординців. Надії, народжені війною Берке з Хулагу також швидко згасли. Реально по смерті короля Данила Галицько-Волинська держава розпалася. Василько Романович номінально вважався старшим серед князів, але кожен з них проводив власну політику. Фактично Василько Романович тримав Володимир і Берестя, Лев Данилович — Галицьке, Перемишльське і Белзьке князівства, Мстислав Данилович — Луцьке, а Шварн Данилович — Холмське і Дорогичинське¹²⁹. Слонімське князівства залишилося в руках Василька Романовича, сина Романа Даниловича¹³⁰. Василько Романович та Шварн Данилович виступили на допомогу Войшелкові Міндовговичу в боротьбі за литовський престол. Після перемоги Войшелк уступив цей престол шуринові Шварну¹³¹, що зробило останнього реально потужним володарем. В результаті Лев Данилович отримав проти себе сильну коаліцію. За таких умов визнання ним зверхності Ногая було розумним політичним кроком. Як показали наступні події Лев Данилович блискуче розіграв ординську карту, використавши її повною мірою.

Спираючись на союз з Ногаєм, угорським королем Белою IV та краківським князем Болеславом Встидливим, Лев Данилович вирішив не допустити до утвердження на литовському престолі Шварна Даниловича. Для цього була організована зустріч з Войшелком¹³². Дослідники звернули увагу на особливо ретельне редагування в літописі епізодів пов'язаних з Войшелком¹³³. Все ж розповідь про загибель Войшелка містить надто багато реалістичних деталей, які видають сучасника, добре знайомого з перебігом подій. Реалізм цієї розповіді подекуди руйнує образ ідеального князя-ченця. Лев убив Войшелка у сварці на бенкеті, коли всі князі розійшлися «со снѣма», а Лев з Войшелком вирішили випити ще по чарці¹³⁴.

Думаю, що не просто було змусити Василька Романовича організувати цю зустріч. Він не міг не розуміти, що йдеться про питання литовського престолу. Передача останнього молодшому Шварнові більше влаштуувала Василька ніж передача старшому Левові, який і так володів всією

¹²⁹ І. Крип'якевич: *Галицько-Волинське князівство*. Львів 1999, с. 135.

¹³⁰ Л. Войтович: *Удільні князівства Рюриковичів і Гедиміновичів у XII—XVI ст.* Львів 1996, с. 89.

¹³¹ ПСРЛ, Т. 2, с. 868.

¹³² Там само.

¹³³ Т.Л. Вілкул: *Дублі в літописах XI—XII століть: походження текстів*. В: *Записки НТШ*. Т. 252. Львів 2006, с. 7—28; Її ж: *Галицько-волинський літопис про постриження литовського князя Войшелка*. «Український історичний журнал» 2007, № 4, с. 26—37.

¹³⁴ Т.Л. Вілкул: *Дублі в літописах...*, с. 16.

Галицькою землею. Войшелк побоювався Льва Даниловича зрозуміло не через свою причетність до загибелі Романа Даниловича (пройшло мало не десять років і змінилися політичні обставини), а через явне небажання віддавати в руки останнього Литву (Шварн Данилович все-таки був його шурином). І Василько Романович гарантував безпеку Войшелкові, тобто зробив все аби ця зустріч відбулася. Очевидно, що в обставинах, які склалися, він сам боявся Лева Даниловича і не міг йому відмовити або ухилитися від цієї зустрічі, яку літописець назвав *снемом*, тобто з'їздом князів, на яких звично вирішувалися найважливіші проблеми. Може Лев пообіцяв Василькові визнання його зверхності в обмін на підтримку в литовському питанні? Це питання залишиться риторичним. Джерела не дозволяють дати на нього однозначну відповідь.

Загибель Войшелка Міндовговича на зустрічі у Володимирі між 18—23 квітня 1267 р.¹³⁵, судячи з літописної розповіді все-таки була випадковою. Надто багато випили обидва дискусанти. Але якщо оцінювати її наслідки, то очевидно виграв від цього все-таки Лев Данилович. Загибель Войшелка позбавила Шварна підтримки значної частини литовської знаті і він програв протистояння Тройдену¹³⁶. Василькові Романовичу та його наступнику Володимиру Васильовичу дісталася довга конфронтація з литовськими князями.

Лев Данилович вміло використав свою підлеглість Ногаю, ставши одним з його соратників і більше союзником ніж васалом. Десь у 1270-х роках з допомогою Ногая галицький князь приєднав Київську і, напевно, Переяславську землі. І ці землі знаходилися у складі його держави (можливо з васальними князями в Овручі та Пороссі — нащадками Володимира Рюриковича) аж до 1300—1301 рр., коли Київ з допомогою хана Тохти отримала путивльська династія в особі князя Володимира Івана Івановича¹³⁷. У «Книзі знань», відомій за трьома манускриптами і датованій близько 1350 р., де описані подорожі кастильського монаха-францисканця, за Польщею поставлене «королівство Льва», до складу якого входив Київ, і подано його прапор — зелене полотнище з червоним хрестом¹³⁸.

¹³⁵ А.К. Краўцэвіч: *Войшалк (1264—1267). Інтелігент на троне (2008)*. www.pawet.net/library/history/bel_history/kraucewicz/29/

¹³⁶ Э. Гудавичюс: *История Литвы с древнейших времен до 1569 года*. Т. 1. Москва 2005, с. 69.

¹³⁷ Л. В. Войтович: *Київські князі з путивльської династії*. Київ 1991, № 8, с. 149—150; Його ж: *Удільні князівства Рюриковичів і Гедиміновичів у XII—XV ст.* Львів 1996, с. 159.

¹³⁸ Р. Климкевич: *Львів і Україна в найдавнішому геральдичному творі*. В: *Хроніка-2000*. Вип. 35—36. Київ 2000, с. 106; А. Гречило: *Територіальні символи Галицько-Волинської держави (XIII—поч. XIV ст.)*. В: *Король Данило Романович і його місце в українській історії*. Львів 2003, с. 133; Я.Б. Книш: *Львівське королів-*

Були здогадки, що Лев Данилович отримав Закарпаття як віно за дружиною Констанцією і вже з 1251 р. володів принаймі Березькою жупою. Але у 1271 р. королем Стефаном V був наданий привілей м. Ломпертсасу (Берегову), що було би порушенням прав сюзерена, якби жупа Берг належала Левові Даниловичу. 1 серпня 1272 р. помер Стефан V і претендентом на угорський престол виступив крім його десятирічного сина Ласло ще й Бела, син Ростислава Михайловича, який сперся на підтримку свояка Пшемисла II Оттокара. Бела загинув восени 1272 р.¹³⁹ В кінці 1273—на початку 1274 р. в Опаві з Пшемислом II Отокаром зустрівся краківський князь Болеслав Сором'язливий, уклавши з чехами союзну угоду¹⁴⁰. До цієї угоди на думку Д. Домбровського приєднався і Лев Данилович¹⁴¹. Польський історик звернув увагу на листа чеського короля до краківського князя, написаного між листопадом 1270 та листопадом 1276 р., в якому Пшемисл II Оттокар просить пропустити ординське посольство, яке поверталось з Чехії до Льва Даниловича, характер якого вказує на добрі стосунки між обома правителями¹⁴². Схоже, що з ординськими дипломатами до Львова виїхало і посольство чеського короля. У 1281 р. Лев Данилович здійснив похід у сусідню жупу Угочу аж до Вишкова, що дозволяє припустити, що князь мав вже території за Карпатами. У 1283 та 1285 рр. зустрічаються звістки про походи Льва Даниловича в Ужанську жупу (другий раз з татарами). На думку М. Грушевського галицькому князеві вдалося опанувати частину Закарпаття в ході конфронтації з Ласло IV. В 1291 р. у війні угорців з Австрією, галицькі війська допомагали новому угорському королеві Андрію III¹⁴³. І, нарешті, в документі 1299 р. наджупан березький Григорій названий «урядником Льва князя руського» («Nos Gregorius comes de Beregh officialis Leu ducis Ruthenorum et quatuor iudices nobelium de eodem damus pro memoria»¹⁴⁴). Під 1307 р. цей достойник згаданий вдруге¹⁴⁵. Зрозуміло, що цей наджупан Григорій

ство. «Поступ» (Львів) 2003, № 129; більш детально це було висвітлено у доповіді Я. Книша «Держава Романовичів за короля Юрія і утворення Галицької митрополії» на Міжнародній конференції, присвяченій 750-річчю коронації короля Данила і 700-річчю встановлення Галицької митрополії (Львів, 8—9.11.2003 р.), матеріали якої були опубліковані тільки частково.

¹³⁹ G. Kristó: *Die Arpadendynastie. Geschichte Ungarns von 895 bis 1301*. Budapest 1993, s. 240.

¹⁴⁰ МРН, Т. 2, р. 841—842; Т. 3, р. 175.

¹⁴¹ D. Dąbrowski: *Stosunki polityczne Lwa Daniłowicza z sąsiadami zachodnimi...*, s. 47—49.

¹⁴² Там само, s. 61.

¹⁴³ М. Грушевський: *Історія України-Руси*. Т. 3. Львів 1905, с. 98—100.

¹⁴⁴ CDHung, Т. 6, Vol. 2, р. 216—217; О. Купчинський: *Акти та документи Галицько-Волинського князівства XIII—першої половини XIV століть. Дослідження. Тексти*. Львів 2004, с. 125—129.

¹⁴⁵ CDHung, Т. 6, Vol. 2, р. 213—214, 239—240.

(а не Георгій) не міг бути тотожним з князем Юрієм Львовичем, як це допускає Сергій Федака¹⁴⁶.

Отже можна не сумніватися, що принаймні десь з 1280 р. частина Закарпаття, включаючи Березьку жупу і ще якісь володіння, були під сюзеренітетом Галицької держави. Герб м. Ломпертсас (Берегово), яке з 1271 р. було центром жупи Берег, повністю співпадає з раннім гербом Львова. Цей герб міг бути наданим князем Левом Даниловичем центру своїх володінь у Закарпатті¹⁴⁷. Цікаво, що в угорському документі з 1277 р. вказувалося, що ліс Кобили південніше м. Бардієва знаходиться «біля засік нашого королівства і королівств Польщі та Русі»¹⁴⁸. А за автором «Польсько-угорської хроніки» біля Солоного граду у Словаччині сходилися кордони «між угорцями, русинами і поляками»¹⁴⁹.

Деякі історики схильні вважати, що крім жупи Берег до складу закарпатських володінь галицьких королів належали і марамороські землі з Хустом¹⁵⁰, але для цього немає доказів. Так само брак доказів стосовно версії Юрія Химинця ніби територія комітату Спіш приєдналася до Галицько-волинської держави у 1286 р. внаслідок повстання у срібних копальнях, підтриманого місцевими «руськими магнатами», яке було спровоковане будівництвом німецькими колоністами своїх храмів та монастирів¹⁵¹. Більш аргументовано виглядає здогадка Михайла Трояна про приєднання внаслідок походу 1283 р. західної частини Закарпаття «від нинішнього Берегова до гори Маковиця»¹⁵², бо з листа короля Карла Роберта випливає, що замок *Маскк* у жупі Шарош до початку 1320-х рр. належав руським князям¹⁵³. Але це могло статися і раніше (судячи з документа 1277 р.) і пізніше (у період боротьби за спадщину Арпадовичів у 1301—1321 рр.) та тривати недовго.

Лев Данилович зумів зберегти і значну частину володінь у Пониззі Дністра та Дунаю. Напевно, що не тільки Білгород (археологічний матеріал незаперечно свідчить про піднесення та інтенсивну забудову міста в кінці XIII ст., характер цього будівництва і знайдені матеріали не полишають сумнівів щодо його схожості з іншими ординським поліетнічни-

¹⁴⁶ С. Федака: *Галицько-Волинська держава і Закарпаття*. В: *Король Данило Романович і його місце в українській історії*. Львів 2003, с. 71.

¹⁴⁷ В. Пачовський: *Срібна земля*. Ужгород 1993, с. 41.

¹⁴⁸ G. Wenzel: *Codex diplomaticus Arpadianus continuatus*. Pest 1811, p. 166—167.

¹⁴⁹ О. Ставровський: *Словацько-польсько-угорське прикордоння до XVIII ст.* Пряшів 1967, с. 14, 377.

¹⁵⁰ М. Вегеш: *Лев Данилович*. В: *Вчені, письменники і політичні діячі про Україну*. Вип. 2. Ужгород 1996, с. 34—39.

¹⁵¹ Ю. Хименець: *Закарпаття — земля української держави*. Ужгород 1991, с. 17.

¹⁵² М. Троян: *Мукачівський замок*. Ужгород 1982, с. 9.

¹⁵³ CDHung, T. 8, Vol. 2, p. 326.

ми містами¹⁵⁴, правда, у місті було присутнє слов'янське населення і більшість знахідок зброї або її елементів руського походження¹⁵⁵; ординські монети, знайдені у місті, масово починаються з епохи хана Узбека (1313—1339); на портоланах Маріно Сануда (1321)¹⁵⁶, Піцігані (початок 1330-х)¹⁵⁷ та Весконте (1327)¹⁵⁸ місто Маврокастро зображено з прапором на якому джучидська тамга і півмісяць, можна припускати, що процес переходу міста під пряме ординське панування почався в часи Ногая і завершився при Узбеку), але й інші міста колишньої Дністровсько-Бирладської волості, поступово переходили під пряму ординську зверхність. Можливо, що певний час зберігалася подвійна підпорядкованість, а деякі частини цієї волості залишалися в складі Галицько-Волинської держави до початку XIV ст. Так, таке досить правдиве джерело, як «*Flos historiarum Terrae Orientis*», відзначило: «Русь — величезна країна, межує з Грецією Болгарією; ця країна [...] тепер платить данину татарам, а князем її Лев»¹⁵⁹. Про давню належність цих територій до Галицької землі свідчить і ряд інших аргументів, зокрема топонімічних¹⁶⁰, а також включення вірменських парафій у Сереті, Сочаві (Сучаві) та Молдові до львівської вірменської єпископії у кондаку від 13 серпня 1388 р. католикоса Теодороса II, із згадкою про Львів, як «найблагодословеннішу, що охороняється Богом, столицю, славному матір міст християнських королів», що відбиває часи Галицько-Волинської держави¹⁶¹.

По смерті Шварна Даниловича Лев без проблем опанував Холмське та дорогичинське князівства. По смерті Василька Романовича він вже тримався як сюзерен всієї Галицько-Волинської держави, змушуючи своїх молодших родичів приймати участь у його акціях. Тримаючи тісний союз з Угорщиною, він залишався у приязних стосунках з краківським князем Болеславом Встидливим. Як свідчить Житіє св. Кінги, дружини Болеслава і сестри Констанції, дружини Лева, обидва двори були близь-

¹⁵⁴ В.Л. Егоров: *Историческая география Золотой Орды в XIII—XIV вв.* Москва 1985, с. 79—82; А.А. Кравченко: *Средневековый Белгород на Днестре (конец XIII—XIV вв.)*. Киев 1986.

¹⁵⁵ А.А. Кравченко: *Средневековый Белгород...*, с. 83—84.

¹⁵⁶ М. Popescu-Spineni: *România in istoria cartografică până la 1600*. Vol. 1. București 1938, p. 74.

¹⁵⁷ В.Л. Егоров: *Историческая география...*, с. 136, 139.

¹⁵⁸ А.Е. Nordenskiöld: *Periplus*. Stockholm 1897, p. 33, taf. VII.

¹⁵⁹ В.Т. Пашуто: *Очерки по истории Галицко-Волынской Руси*. Москва 1950, с. 302.

¹⁶⁰ Ці аргументи були зібрані у доповіді Андріяна Шийчука (Румунія) До питання південних кордонів Галицької Русі (за матеріалами візантійської історіографії), виголошених на П'ятому міжнародному конгресі україністів у Чернівцях 28 серпня 2002 р. на засіданні секції «Галицько-Волинське князівство». На жаль вони залишилися неопублікованими.

¹⁶¹ Я. Дашкевич: *Давній Львів у вірменських та вірмено-кипчацьких джерелах*. В: *Україна в минулому*. Випуск 1. Київ—Львів 1992, с. 10—11.

кими і Кінга часто була у Львові¹⁶². Перша частина цієї пам'ятки створена близько 1320 р., а інформаторами автора були сучасники подій¹⁶³, тож інформації Житія можна довіряти. У 1302 р. в монастирі кларисок в Старому Сончі померла дочка князя Святослава¹⁶⁴. В цьому монастирі закінчила свої дні її тітка Кінга, яка, напевно, схилила племінницю до чернечого життя. Це теж свідчення близьких стосунків обох родин¹⁶⁵.

Зміна становища в Центральній-Східній Європі, коли після смерті Бели IV його наступник Стефан V відновив війну проти чеського короля Пшемисла II Оттокара, нічого не змінила у стосунках свояків. Болеслав Сором'язливий та Лев Данилович залишилися угорськими союзниками. Коли юний вроцлавський князь Генріх IV Пробус, будучи союзником Чехії, у 1271 р. взяв участь у поході проти Угорщини, проти нього відразу ж виступив Болеслав Сором'язливий. Лев Данилович тут же виступив йому на допомогу, змусивши і братів взяти участь у цьому поході. Луцький князь Мстислав Данилович виступив у Польщу сам, а володимирський князь Володимир Василькович прислав військо з воєводою Желиславом¹⁶⁶. Листи вроцлавського єпископа Томаша дозволяють стверджувати, що у цьому поході взяли участь і половці та литовці¹⁶⁷, безперечно, залучені галицько-волинськими князями. Угорсько-чеський конфлікт завершився підписанням 2 липня 1271 р. в таборі під Пожонню (Братиславою) перемир'я, яке завершилося миром, підписаним 14 липня 1271 р. у Празі. В ці документи Стефан V включив і «зятя нашого Льва руського князя» («Leonem generum nostrum Ruthenorum ducem»), а також його братів¹⁶⁸.

Лев Данилович підтримував добрі стосунки з великим князем литовським Тройденом, коли той конфліктував зі Шварном та Васильком Романовичем. Син Тройдена Римунт навіть якийсь час перебував при дворі Лева у Львові¹⁶⁹. Тому і литовські війська взяли участь у цьому поході.

Свідченням того, що Лев Данилович змусив братів визнати свою зверхність, може служити розповідь про участь галицького війська на чолі з Андрієм Путивличем у поході на ятвягів у 1272 р. та наступні переговори з ятвязькими князями Минтеля, Шюрпа, Мудейко та Пестило,

¹⁶² Див.: МРН, Т. 4, с. 672.

¹⁶³ Див.: Л. Войтович: *Де була столиця Лева Даниловича...*, с. 712—720.

¹⁶⁴ D. Dąbrowski: *Rodowód Romanowiczów...*, s. 226—229.

¹⁶⁵ Д. Домбровський: *Матримоніальна політика князя Лева Даниловича...*, с. 216—217.

¹⁶⁶ ПСРЛ, Т. 2, с. 870.

¹⁶⁷ SUB, Т. 4, № 124—127.

¹⁶⁸ *Vetera monumenta historica Hungariam sacram illustrantia*. Ed. A. Theiner. Vol. 1: (1216—1352). Roma 1859, № 80; RBM, Т. 2, № 753; CDBoh, Т. 5/2, № 636—637.

¹⁶⁹ ПСРЛ, Т. 35, с. 150, 198, 219.

де князі перераховані літописцем в порядку старшинства: «ко Львои и Володимирови и Мьстиславоу мира просяче»¹⁷⁰.

На Великдень 14 квітня 1275 р. Трид, воєвода великого литовського князя Тройдена, здобув Дорогичин, винищивши його жителів. Такий поступок Тройдена був несподіваним. Лев Данилович негайно звернувся до золотоординського хана Менгу-Тимура, від якого отримав значну ординську допомогу, очолену братом хана огланом Ягурчином (Угачі, Яукаджі). Хан змусив взяти участь у поході брянського князя Романа Михайловича з сином Олегом та смоленського князя Гліба Ростиславича. У поході взяли участь також Володимир Василькович та Мстислав Данилович. Бачичи, що князі-союзники діють без ентузіазму, Лев Данилович здобув окольний град Новогрудка з одними татарами, продемонструвавши їм свою зневагу¹⁷¹.

Протистояння з Литвою затягнулося. У 1276 р. Володимир Василькович мусив здійснити похід на Слонім, куди Тройден почав переселяти прусів, які втікали, терплячи поразки у війні з Тевтонським Орденем.

У 1277 р. Ногай прислав допомогу проти литовців і з ординцями виступили знову Володимир Василькович, Мстислав Данилович та Юрій Львович¹⁷², якому батько передав Холмське та Белзьке князівства. Війна проти Литви була жорстокою. Дорогичин повернули вже у 1275 р., а Чорна Русь залишилася за Литвою. В цій війні загинули брати Тройдена Борза, Лесій, Свелкеній¹⁷³ та Серпутій¹⁷⁴.

На думку польського генеалога Казимира Ясінського між 1275—1278 рр. було заключено угоду, скріплену шлюбом Казимира, старшого сина опольського князя Владислава з Оленою з роду Романовичів¹⁷⁵. Цю версію підтримав Станіслав Срока¹⁷⁶. За Д. Домбровським Олена була дочкою Лева Даниловича¹⁷⁷. Такий шлюб з огляду на близькі стосунки опольського князя з Пшемислом II Оттокаром мав би означати підтвердження і чесько-галицького союзу¹⁷⁸. Літом 1277 р. імперські дипломати вважали руських і польських князів союзниками чеського короля¹⁷⁹.

¹⁷⁰ Там само, с. 870—871.

¹⁷¹ Там само, с. 872—873.

¹⁷² Там само, с. 876—878.

¹⁷³ Там само, с. 869, 871.

¹⁷⁴ Там само, с. 869, 874.

¹⁷⁵ K. Jasiński: *Rodowód Piastów śląskich*. T. 3. Wrocław 1977, s. 35—38.

¹⁷⁶ S. Sroka: *Z dziejów stosunków polsko-węgierskich w późnym średniowieczu*. Kraków 1995, s. 34—36.

¹⁷⁷ D. Dąbrowski: *Rodowód Romanowiczów...*, s. 217—225.

¹⁷⁸ D. Dąbrowski: *Stosunki polityczne Lwa Daniłowicza z sąsiadami zachodnimi...*, s. 49.

¹⁷⁹ B. Włodarski: *Polska i Czechy w drugiej połowie XIII i na początkach XIV wieku (1250—1309)*. W: „Archiwum Towarzystwa Naukowego we Lwowie”. Dz. 2. T. 7. Z. 3. Lwów 1931, s. 78.

Перед 21 січня 1278 р. до Лева Даниловича приїздив чеський дипломат (venit de Russia) Пардус, син Неплаха¹⁸⁰. У 1278 р. дійшло до війни Пшемисла II Оттокара з Рудольфом Габсбургом на якій чеський король загинув 26 серпня 1278 р. в битві під Дурнкутом (Сухими Крутами) поблизу Відня. За Рифмованою хронікою Оттокара Штірійського (+ 1318)¹⁸¹, хронікою абата Іоганна з Віктрінгу (XIV ст.) у цій битві на стороні чеського короля брав участь *король* Лев Данилович («leo rex Ruthenorum»)¹⁸². Це підтверджує і хроніка Леопольда Стайнреутера, який, правда, користувався працею Оттокара Штірійського¹⁸³, а також пізніші австрійські хроністи¹⁸⁴. Участь військ польських князів в цій битві також підтверджують джерела, в т. ч. і перелічені вище¹⁸⁵.

Польська історіографія піддала сумніву цю інформацію, виступаючи з доволі загальних міркувань і залишаючи в стороні питання для чого австрійським хроністам було вигадувати участь далекого галицького князя, називаючи його по імені¹⁸⁶. А Антоні Берцяк взагалі спробував довести, що в битві під Сухими Крутами брали участь тільки польські найманці, а не війська польських князів¹⁸⁷. Зрозуміло, що Володимир Пашуто помилково вказав на участь Лева Даниловича в цій битві на стороні цісаря Рудольфа Габсбурга¹⁸⁸.

Проблема ця дискусійна. Поважні дослідники ухиляються від вирішення цього питання¹⁸⁹. В контексты стосунків, які склалися у Лева Да-

¹⁸⁰ CDBoh, T. 5/1, № 50.

¹⁸¹ *Ottokars österreichische Reimmchronik*. Ed. J. Seemüller. In: MGH S, T. 5/1, W. 15233—15234.

¹⁸² *Johannis abbatis Victoriensis Liber centanum historianum*. Ed. F. Schneider. In: *Scriptores rerum germanicarum in usum scholarum*. T. 43. Hannooverae—Lipsiae 1909, p. 231, 277.

¹⁸³ K.J. Heiling: *Leopold Stainreuter von Wien der Verfasser der sogenannten Österreichische Chronik von den 95 Herrschaften*. In: *Mittheilungen des Instituts für Österreichische Geschichtsforschung*. T. 47. Innsbruck 1933, s. 257.

¹⁸⁴ *Anonimi Leobensis chronicon*. Ed. H. Pez. In: *Scriptores rerum Austriacarum veteres ac genuini*. T. 1. Lipsiae 1721, p. 848; T. Ebendorfer: *Chronica Austriae*. Ed. A. Lhotski. In: *Monumenta Germaniae Historica. Scriptores rerum Germanicarum. Seria Nova*. T. 13. Berlin—Zürich 1967, p. 146; *Die Weltchronik des Mönchs Albert 1273/1277—1454/56*. Ed. R. Sprandel. In: *Monumenta Germaniae Historica. Scriptores rerum Germanicarum. Seria Nova*. T. 17. München 1994, p. 179.

¹⁸⁵ N. Mika: *Walka o spadek po Babenbergach...*, s. 90—91.

¹⁸⁶ B. Włodarski: *Polska i Ruś...*, s. 157; D. Dąbrowski: *Stosunki polityczne Lwa Daniłowicza z sąsiadami zachodnimi...*, s. 49—50, 62; N. Mika: *Walka o spadek po Babenbergach...*, s. 91—93.

¹⁸⁷ A. Barciak: *Polacy w bitwie pod Suchymi Krutami*. Katowice 1975, s. 7—25.

¹⁸⁸ В.Т. Пашуто: *Очерки по истории Галицко-Волынской Руси...*, с. 300.

¹⁸⁹ Див., наприклад: A. Kustemig: *Bitva na Moravském poli u Suchých Krut a Jedenspeigen 26 Srpna 1278*. V: *Česko-rakouske vztahy*. Edd. M. Blahova i I. Hlavaček. Praha 1998, s. 163—189.

ниловича з угорським королем Ласлом IV Половцем, котрий виступив на стороні Рудольфа Габсбурга, а також виходячи із галицько-чеського союзу, скріпленого шлюбом його дочки із спадкоємцем опольського князя, не бачу жодних перешкод для його участі в цій війні на стороні чеського короля, про що і повідомили австрійські джерела, авторам яких не було жодної потреби у фальсифікації подій.

Краківський князь Болеслав Сором'язливий помер після 6 грудня 1279 р.¹⁹⁰ З огляду на те, що він дотримався обітниці «шлюбу чистоти» з Кунегундою, дочкою Бели IV, спадкоємців у нього не було. У 1273 р. краківський князь оголосив спадкоємцем двоюрідного племінника середньокнязя Лешка Чорного, що викликало спротив інших князів та знаті, які підтримали претензії опольського князя Владислава¹⁹¹. Зрозуміло, що Лев Данилович мав добру інформацію про ситуацію в Польщі. Маючи можливість спертися на допомогу волинських князів, Ногая, частини польської еліти та мазовецьких князів Конрада та Болеслава, синів Земовита, а також свого зятя битомського і глоговського князя Казимира Владиславовича та його брата опольського князя Болеслава і чехів, він висунув свої претензії на краківський трон. *По кужелю* як муж Констанції він такі права мав. Володимир Василькович та Мстислав Данилович брали участь у цьому поході під тиском ординців. Це, можливо, і стало однією з причин поразки війська Лева біля міста Копшивниці на березі р. Копшив'янки, лівої притоки Вісли за Сандомиром по дорозі на Краків. Битва відбулася 23 лютого 1280 р.¹⁹² Військо Лева відступило аж до Львова, а Лешко Чорний у березні 1280 р. здобув і розорив Переворськ¹⁹³. Спроба нападу на Берестя провалилася¹⁹⁴.

Участь Лева в боротьбі за польський престол не було простою авантюрою. Князь не просто спирався на певні сили, сподіваючись захопити чужі землі: схоже десь в його планах було продовження політики батька, можливість для чого давав би старший польський престол, підстави для успадкування якого у нього були цілком легітимні. Плани оволодіння краківським престолом в наступні роки стали провідними в політиці князя. Він вперто намагався втручатися у польські справи і пробував отримати власні бази на польських землях.

У 1282 р. Лешко Чорний підбив молодшого з мазовецьких князів плоцького князя Болеслава Земовитовича виступити проти старшого брата черського князя Конрада. Волинські князі, рать яких очолював слонімський князь Василько Романович, та військо Юрія Львовича негайно під-

¹⁹⁰ O. Balzer: *Genealogia Piastów*. Kraków 2005, s. 489—490.

¹⁹¹ H. Samsonowicz: *Leszek Czarny*. W: *Poczet królów i książąt polskich...*, s. 198.

¹⁹² ПСРЛ, Т. 2, с. 881—882; МРН, Т. 2, с. 847, 878; Т. 3, с. 50—51.

¹⁹³ ПСРЛ, Т. 2, с. 872.

¹⁹⁴ Там само, с. 889—890.

тримали останнього¹⁹⁵. У відповідь у лютому 1285 р., коли Лев з ординцями перебував у поході в Угорщині, Болеслав Земовитович спустошив околиці Щекарева. Повернувшись з Угорщини, Лев Данилович отримав допомогу від брата Володимира Васильовича, яку знову очолив слонімський князь Василько Романович, і вторгнувся в землі полоцького князя, дійшовши до Вишгорода. До продовження цієї війни він залучив і литовців, які спустошили Люблінщину¹⁹⁶. Броніслав Влодарські розглядав події 1285 р. як широкомасштабну війну Лешка Чорного з Романовичами¹⁹⁷.

В той час почала змінюватися ситуація в південних степах. Ногай поставив на престол неспосібного Туде-Менгу (1282—1287), але останнього усунули царевичі на чолі з Телебугою. Новий хан спробував розпоряджатися улусбеком і його військом.

В кінці осені 1287 р. Телебуга, йдучи в Польщу, зажадав участі галицьких і волинських військ. Історики якось недооцінюють значення цього походу. Вперше після Бату в галицько-волинські землі вторгнулися основні сили золотоординського хана з якими йшли чернігівські та інші руські удільні князі. Телебуга був невдоволений їх поведінкою, а також близькими контактами з Ногаєм. Невдалий похід в Угорщину, де Ногай обдурив Телебугу і на зворотньому шляху ординські війська понесли страшні втрати при переході через гори¹⁹⁸, відбувся за участі Лева, який був відпущений раніше і щасливо обминув небезпечні перевали. Тепер князі, вирушаючи на зустріч з Телебугою, побоювалися за свою участь. Але Телебуга обмежився оглядом їх війська та поїздкою у Володимир. Польський похід 1287 р. теж закінчився невдало через обман Ногая, який випередив основні сили, пройшовши непомітно до Кракова. Зі сторони Балкан, а потім самовільно повернув назад. Розлючений Телебуга зняв облогу Сандомира і повернув назад¹⁹⁹. В кінці грудня — на початку січня 1288 р. золотоординський хан протримав два тижні в облозі Львів²⁰⁰. Напевно Телебуга підозрював Лева Даниловича у змові з Ногаєм. Відбудовані укріплення Львова були, напевно, потужними, раз хан не рішився їх штурмувати. Після відходу ординських військ Лев Данилович оцінив втрати вбитими, померлими від ран і полоненими у двадцять з половиною тисяч²⁰¹.

Телебуга, схоже, вирішив змінити розклад сил у регіоні: галицько-волинські князі стали його прямими васалами, при цьому Лев Данило-

¹⁹⁵ Там само, с. 882—887.

¹⁹⁶ Там само, с. 888—889.

¹⁹⁷ B. Włodarski: *Polska i Ruś...*, s. 202—205.

¹⁹⁸ ПСРЛ, Т. 2, с. 894.

¹⁹⁹ Л. Войтович: *Нащадки Чингізхана...*, с. 118—119.

²⁰⁰ ПСРЛ, Т. 2, с. 894—895.

²⁰¹ Там само, с. 895.

вич втратив статус старшого з князів. Розправлятися з ним хан не захотів, спробувавши тільки на міць його столицю, так як продовжувалася війна з Хулагуїдами за Азербайджан. І Ногай отримав наказ відправити свої тумани на цю війну. Знаменитий емір Бурундай очолив це військо і знайшов там свою смерть в битві на р. Карасу під Дербентом 13 квітня 1290 р.²⁰²

10 грудня 1288 р. помер володимирський князь Володимир Василькович²⁰³. Ще за життя, будучи весь час неприязним до Лева Даниловича, який силою змушував його приймати участь у своїх походах, він заповів Володимирське князівство луцькому князеві Мстиславу Даниловичу. І Лев був змушений з цим погодитися, побоюючись на цей раз Телебуги. Юрій Львович, який зайняв вже Берестя, змушений був повернути його назад²⁰⁴. За інших обставинах він би так легко не відступив. Боярин Семен Дядькович мав передати холмському князю «не погоуби землѣ, братъ мои послалъ возводить Татаръ»²⁰⁵.

Краківський князь Лешко Чорний помер 30 вересня 1288 р. і розпочалася боротьба за краківський престол. Основними претендентами виступили вроцлавський князь Генріх IV Пробус і плоцький князь Болеслав II. Незважаючи на протиріччя з молодшим братом черський князь Конрад II підтримав його претензії. Болеслав II був зятем великого князя литовського Тройдена. Невдовзі і Лев Данилович підтримав мазовецьких князів. В липні 1289 р. князь зі своїм військом вже стояв під стінами Вавеля і пробував його штурмувати²⁰⁶. В кінці липня 1289 р. його війська спустошили Вроцлавське князівство — домен нового краківського князя²⁰⁷.

Напевно з військового табору під Вавелем князь Лев рушив в першій половині серпня 1289 р. в Опаву на зустріч з чеським королем Вацлавом II, де було підтверджено чесько-галицький союз²⁰⁸. На цій зустрічі в числі польських князів, противників Генріха IV Пробуса знаходився зять Лева Даниловича битомський князь Казимир Владиславович, а також ленченський, куявський і сєрадський князь Владислав Локеток²⁰⁹. Повністю погоджуюся з Д. Домбровським, що в Опаві було домовлено підтримати претензії на краківський трон Владислава Локєтка. Лев уклав з молодшим братом свого старого суперника Лєшка Чорного окрему угоду, скрі-

²⁰² Л. Войтович: *Нащадки Чингізхана...*, с. 119.

²⁰³ ПСРЛ, Т. 2, с. 918.

²⁰⁴ Там само, с. 911—913, 928—930.

²⁰⁵ Там само, с. 930.

²⁰⁶ Там само, с. 935—936.

²⁰⁷ Там само, с. 936; МРН, Т. 3, с. 702.

²⁰⁸ ПСРЛ, Т. 2, с. 936; I. Hlavaček: *Novy ziomek formule Tobiase z Bechyne*. „Česko-slovensky Časopis Historicky” 1958, R. 6, z. 3, s. 560.

²⁰⁹ J. Tęgowski: *Zabiegi księcia kujawskiego Władysława Łokietka o tron krakowski w latach 1288—1293*. „Zapiski Kujawsko-Dobrzyńskie” 1987, T. 6, s. 48—49, 53—54.

плени невдовзі шлюбом Юрія Львовича з сестрою Владислава Локєтка²¹⁰. Така переорієнтація галицького князя могла наступити коли йому стало очевидно, що польська еліта та більшість П'ястів не підтримають молодшого мазовецького князя. А для Лева Даниловича важливим було мати на краківському престолі надійного союзника, який був би зобов'язаний йому своїм положенням.

Під кінець серпня 1289 р. Генріху IV вдалося розбити союзників під стінами Вавеля²¹¹, однак він несподівано помер 23 червня 1290 р. Брак джерел не дозволяє остаточно визначити на чій стороні виступив Лев Данилович у суперництві за краківський престол між чеським королем Вацлавом II та куявським князем Владиславом Локєтком. Частина дослідників схиляється до того, що захоплення Левом Даниловичем Люблінської землі²¹² відбулося вже після смерті Генріха IV ближче до 1292 р.²¹³ Останнє мало би свідчити, що Лев Данилович таки залишився вірним союзом з чеським королем. Побіжним свідченням може бути і зустріч у Брно в 1299 р. з королем Вацлавом II за інформацією Генріха з Неймбурга²¹⁴. На думку дослідників зміни в галицькій політиці наступили лише влітку 1300 р., коли до влади прийшов свояк Владислава Локєтка — король Юрій Львович²¹⁵.

Я би радив не спішити з висновками. Лев Данилович завжди залишався прагматиком. Джерела не дозволяють встановити час зайняття Люблінської землі. Це могло статися і під час війни з Генріхом IV. Владислав Локєток виступив союзником Андрія III і Лев Данилович його відразу ж підтримав. Владиславові Локєтку важко було би проголосити себе королем Польщі (вперше у 1296 р.), маючи противниками Чехію і Галицько-Волинську державу. А до того часу, схоже, всі галицько-волинські землі вже знаходилися під безпосередньою владою Лева Даниловича, інакше Юрій Львович би так легко не успадкував Волинь. Зустріч з чеським королем Вацлавом II у 1299 р. могла бути спробою примирити двох суперників, з якими галицько-волинського князя пов'язували не тільки давні угоди, але й матримоніальні зв'язки.

До кінця залишався Лев Данилович в тісному союзі з Ногаєм. Токта, вирушаючи проти Ногая, не випадково посадив у 1300 р. в Києві, який

²¹⁰ D. Dąbrowski: *Stosunki polityczne Lwa Daniłowicza z sąsiadami zachodnimi...*, s. 55; Його ж: *Rodowód Romanowiczów...*, s. 197—216.

²¹¹ J. Tęgowski: *Zabiegi...*, s. 54—55.

²¹² МРН, Т. 2, р. 853.

²¹³ М. Грушевський: *Історія України-Руси*. Т. 3. Львів 1905, с. 97—98; Н. Łowmiański: *Początki Polski*. Т. 6/2. Warszawa 1975, s. 847.

²¹⁴ *Annales Heinrici Heimburgenci*. In: FRB, Т. 3, р. 321.

²¹⁵ D. Dąbrowski: *Stosunki polityczne Lwa Daniłowicza z sąsiadami zachodnimi...*, s. 56—57.

контролював до того Лев Данилович, свого васала з Путивльської династії²¹⁶. Руські воїни, які були у війську Ногая, могли бути тільки з війська Лева Даниловича. Вирішальна битва відбулася 15 вересня 1300 р. у місцевості Куканлик (Куяльник?)²¹⁷. Напевно вже після загибелі Ногая, побоюючись за наслідки цієї поразки для своєї держави, Лев Данилович пішов у монастир, а його син Юрій після того як Токта і Саси-Бука зв'язали свої сили у боротьбі з нащадками Ногая, надів королівську корону і організував окрему митрополію, куди ввійшли єпархії земель, що вже не перебували в ординській залежності.

Тож похід влітку 1300 р. під Новий Корчин на підтримку Владислава Локетка міг бути здійснений ще за наказом Лева Даниловича.

Час смерті галицько-волинського князя теж залишається дискусійним. Грамоти князя за 1299—1302 рр. визнані фальсифікатами. Д. Домбровський датує смерть князя 1299/1300 рр.²¹⁸ Думаю, що все ж в монастирі князь пішов вже після загибелі Ногая, тобто після 15 вересня 1300 р. Змусити таку людину відмовитися від влади могли тільки вагомні причини політичного характеру, а саме пряма загроза вторгнення Тохти з усіма ординськими силами для розправи з давнім соратником Ногая. Старий князь вирішив не ризикувати безпекою свого краю. Після цього Лев ще прожив якийсь час у монастирі. Ігор Мицько, на підставі запису у рукописному Євангелії Спаського монастиря від 16 березня 1301 р. «здравь же княже буди» у присвяти князю Леву, датує його смерть часом після 16 березня 1301—до 1302 р.²¹⁹ але автентичність цього запису також викликає сумніви, з чим погоджується нині автор гіпотези. Тому все ще давня гіпотеза Іоганна-Християна Енгля (1798) і Миколи Карамзіна, підтримана Денисом Зубрицьким, Ісидором Шараневичем, Володимиром Антоновичем та іншими, які відносили смерть Лева Даниловича до 1301 р. залишається актуальною.

За усною традицією на схилі літ Лев Данилович став ченцем і помер у монастирі св. Онуфрія у Лаврові. Однак каплиця, до якої традиція прив'язувала його могилу, виявилася будовою XVII-XVIII ст.²²⁰ Розповідь про віднайдення у 1767 р. багатой гробниці князя, срібло з якої пішло на відновлення монастиря, напевно, відноситься до гробниці молдовського

²¹⁶ Л. Войтович: *Удільні князівства...*, с. 159; Його ж: *Княжа доба на Русі...*, с. 415.

²¹⁷ Л. Войтович: *Нащадки Чингіз-хана...*, с. 191.

²¹⁸ D. Dąbrowski: *Rodowód Romanowiczów...*, s. 113—114.

²¹⁹ І. Мицько: *Де ж могила князя Лева?* В: *Старосамбірщина*. Т. 2. П'євів 2002, с. 46.

²²⁰ В. Площанский: *Лавров село и монастырь в Самборском округе*. В: *Наук. сб. изд. Литературным об-вом Галицко-Русской матицы*. Львов 1866; М.В. Малевская: *Архитектурно-археологические исследования в Львовской области*. В: *Археологические Открытия за 1980 г.* Москва 1981, с. 278.

господаря Стефана Петричейку (+ 1675), який разом з дружиною був тут похований, а князя Лева як ченця похоронили у звичайному одязі та звичайній домовині²²¹.

Підводячи підсумки діяльності Лева Даниловича, можна стверджувати, що це був один з найвидатніших не тільки галицько-волинських правителів, а всіх Рюриковичів, чия діяльність припала на XIII століття. Цей розумний політик, не тільки підняв міжнародний престиж Галицько-Волинської держави²²², але й зумів зібрати і передати її територію синові Юрію. При ньому ця територія займала найбільші розміри²²³. Безперечно, що в Центральній-Східній Європі у 1264—1300 рр. це була одна з ключових політичних фігур.

²²¹ І. Мицько: *Де ж могила князя Лева?...*, с. 46—48.

²²² D. Dąbrowski: *Stosunki polityczne Lwa Daniłowicza z sąsiadami zachodnimi...*, s. 58.

²²³ Л. Войтович: *Кордони Галицько-Волинської держави: проблеми та дискусії*. «Записки НТШ» 2006, Т. 252, с. 187—205.

Leontij Wojtowycz

Lew Daniłowicz: Odtworzyć prawdziwy obraz „nieuczciwego księcia”

Streszczenie

W artykule spróbowano zrekonstruować prawdziwy obraz księcia Lwa Daniłowicza, zaprezentowanego w pierwszej części *Kroniki Halicko-Wołyńskiej* jako zaufany towarzysz swego ojca, odważny wojownik i utalentowany dowódca. Historycy tylko częściowo zbadali postać Lwa i nigdy nie zdołali rozwikłać zagadki kryjących się w nim przeciwieństw. Autor tekstu opiera się na innych źródłach — głównie łacińskich, wcześniej niebranych pod uwagę przez uczonych — i na ich podstawie ocenia wydarzenia z życia księcia, zwłaszcza jego udział w skomplikowanych stosunkach z królami Węgier, Czech i Niemiec, polskimi książętami i władcami mongolskiego imperium, oraz to, co zmusiło Lwa do udziału w wojnie o sukcesję austriacką, bitwie pod Dürnkrutą i wojnie o sukcesję polską. Relacje między członkami dynastii Romanowiczów, śmierć księcia litewskiego Wojsielka i ekspansja terytorialna są opisane w nowy sposób. Artykuł przedstawia również krajową politykę Lwa Daniłowicza i sytuację w Królestwie Rusi w drugiej połowie XIII wieku.

Leontiy Voitovych**Lev Danylovych: To reproduce the real portrait “Dishonest Prince”****Summary**

This study attempts to reproduce the real portrait of Prince Leo Danylovych, who was depicted in the first part of the Galicia-Volyn' Chronicle as faithful comrade of his father, brave warrior and skilful commander, but in the second part of the Chronicle his image received negative traits of “dishonest prince”. Historians only fragmentarily studied Leo's image and never managed to resolve this contradiction. The author of the article involves some other sources, primarily Latin, previously unnoticed by scholars and on the basis of this new data evaluates episodes from the life of Prince Leo, especially his role in complicated relations between Hungarian, Bohemian and German kings, Polish princes and rulers of the Golden Horde, which led him to participate in the War of The Austrian Succession, the battle of Dürnkrut and the War of The Polish Succession. The relations between Romanoviches, death of Lithuanian duke Vaišvilka and the territorial expansion are described in a new way. The book also deals with domestic policy of Lev Danylovych and situation within the Kingdom of Rus' in the second half of 13th century.